

Το ΚΚΕ Εσωτερικού και ο «Ρήγας Φεραίος»
στο αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα.
Μαρτυρίες και ιδεολογική διαχείριση της μνήμης

ΚΑΤΑ ΤΗ ΛΕΓΟΜΕΝΗ «ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗΣ», το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα των ετών 1972–1973 συνιστά κοινό τόπο αναφορών του αριστερού δημόσιου λόγου. Οι εν λόγω αναφορές, τοποθετημένες στο επίκεντρο της αριστερής ρητορικής —κυρίως τα πρώτα χρόνια μετά την πτώση της δικτατορίας— συχνά υποδηλώνουν την προσπάθεια μετάπλασης βασικών στοιχείων του κινήματος, στη βάση της ιδιάζουσας θέσης την οποία κατέχουν στο πολιτικό πεδίο οι δυνάμεις της κομμουνιστικής Αριστεράς από τον Ιούλιο του 1974 κι έπειτα.

Ο μετασχηματισμός στοιχείων της πραγματολογίας της συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου σχετίζεται, κυρίως, με τον αναπροσδιορισμό του ρόλου των αριστερών πολιτικών δυνάμεων που δραστηριοποιήθηκαν στο πλαίσιο του αντιδικτατορικού φοιτητικού κινήματος. Επίσης, αντανακλάται στον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο εκφέρεται ο αριστερός δημόσιος λόγος και αναπαρίσταται η τρέχουσα πραγματικότητα, με αφορμή τις εκδηλώσεις μνήμης της εξέγερσης του Νοεμβρίου 1973. Πολύ περισσότερο, η διαδικασία αυτή εντοπίζεται στον τρόπο ανάγνωσης της πολιτικής παρακαταθήκης του κινήματος και της μεταφοράς της ιστορικής εμπειρίας της δράσης του στις νέες συνθήκες. Ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζεται η ιστορική εμπειρία της αντιδικτατορικής φοιτητικής δράσης από το σύνολο των αριστερών κοινοβουλευτικών δυνάμεων

εμφανίζεται ελλιπής, απόλυτος και σχεδόν ισοπεδωτικός. Το πολιτικό διακύβευμα του κινήματος, σημασιολογικά, οργανώνεται στον άξονα απλοποιητικών διχοτομικών σχηματοποιήσεων, οι οποίες συνήθως παρακάμπτουν την πολυσημία των πολιτικο-ιδεολογικών στοχοθετήσεων που εκφράστηκαν στα φοιτητικά περιβάλλοντα την περίοδο 1972-1973.

Η εργασία αυτή πραγματεύεται τον τρόπο με τον οποίο, μετά το 1974, οι δυνάμεις της κομμουνιστικής ανανέωσης και συγκεκριμένα το ΚΚΕ Εσωτερικού, ενσωματώνουν στον δημόσιο λόγο τους στοιχεία από την ιστορική εμπειρία του αντιδικτατορικού φοιτητικού κινήματος, καθώς επίσης και τον τρόπο με τον οποίο αποδίδουν τα στοιχεία αυτά, με τη μορφή κοινωνικών και πολιτικών σημασιών, στην ελληνική κοινωνία. Για τον σκοπό αυτό μελετήθηκαν οι κοινωνικές και πολιτικές σημασίες που παράγουν οι συγκεκριμένες πολιτικές δυνάμεις κατά τη δεδομένη περίοδο, με αφορμή κυρίως τις εκδηλώσεις μνήμης για την εξέγερση του Νοεμβρίου 1973.

Ταυτόχρονα, επιχειρείται η σκιαγράφηση της ιστορικής περιόδου εντός της οποίας δραστηριοποιούνται οι δυνάμεις της ανανεωτικής κομμουνιστικής Αριστεράς και η φοιτητική οργάνωση «Ρήγας Φεραίος».

Το πραγματολογικό υλικό που χρησιμοποιείται εδώ προέκυψε από τη συνδυασμένη χρήση και αξιολόγηση δύο διαφορετικών πρωτογενών πηγών: πρώτον, από την ανάλυση περιεχομένου προσωπικών μαρτυριών ερευρών στελεχών του αντιδικτατορικού φοιτητικού κινήματος,¹ οι οποί-

1. Ευχαριστώ ιδιαίτερα τις κυρίες Βέρα Δαμόφλη και Αριάδνη Αλαβάνου, καθώς, επίσης, και τους κυρίους Παναγιώτη Ταμπάκη, Δημήτρη Παπαχρήστο, Μάκη Μπαλαούρα, Κυριάκο Σταμέλο, Ολύμπιο Δαφέρμο, Γιώργο Φιλιππάκη, Διονύση Μαυρογένη, Σπύρο Γεωργάτο Μιχάλη Σαμπατακάκη, Σταύρο Λυγερό, Σταμάτη Νικολάου, Γιώργο Παπαπέτρου, Μάνο Σωτηριάδη και Ηλία Τριανταφυλλόπουλο, οι οποίοι κατέθεσαν με ιδιαίτερη προθυμία την προσωπική τους μαρτυρία, συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό καθοριστικά στην ολοκλήρωση της συγκεκριμένης εργασίας. Οι μαρτυρίες αυτές αντλήθηκαν στο πλαίσιο ξεχωριστών προσωπικών συνεντεύξεων και δύο ομαδικών συζητήσεων οι οποίες πραγματοποιήθηκαν τον Δεκέμβριο του 2003 και τον Μάιο του 2004.

ες αντλήθηκαν με τη μέθοδο της συνέντευξης και δεύτερον, από την επεξεργασία αποδελτιωμένου αρχειακού υλικού των «επίσημων» αριστερών κομματικών εντύπων της περιόδου της δικτατορίας και της μεταπολίτευσης.

ΣΥΛΛΟΓΙΚΑ ΣΧΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ

Η εμπλοκή των δυνάμεων της Αριστεράς στον αντιδικτατορικό φοιτητικό αγώνα είναι δυνατόν να μελετηθεί σε δύο φάσεις.² Η πρώτη, τοποθετείται μεταξύ των τελευταίων μηνών του έτους 1971 και του φθινοπώρου 1972, περίοδος κατά την οποία συγκροτείται το φοιτητικό κίνημα,³ κυρίως, στη βάση των αριστερών αντιδικτατορικών διαθέσεων μέρους του φοιτητικού πληθυσμού και κατά την οποία σχηματοποιούνται πολιτικές ταυτότητες ενός αδιαφοροποίητου αριστερού πολιτικού υποκειμένου. Η δεύτερη, αναφέρεται στο χρονικό διάστημα μεταξύ του φθινοπώρου 1972 και του Νοεμβρίου 1973, οπότε η δραστηριοποίηση των κομμουνιστικών οργανώσεων είναι αμεσότερη και καθοριστική των εξελίξεων. Στο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα οι διαμορφωμένες ήδη πολιτικές ταυτότητες συγκεκριμενοποιούνται, εφραπτόμενες πλέον των ιδεολογικών πλαισίων που οριοθετούν τα κομμουνιστικά μορφώματα του φοιτητικού χώρου.

2. Ο διαχωρισμός της αντιδικτατορικής δράσης σε επιμέρους χρονολογικά στάδια δεν υπηρετεί παρά την ευχερέστερη μελέτη της και έχει αποκλειστικά περιγραφική αξία.

3. Στη συγκρότηση του αντιδικτατορικού φοιτητικού κινήματος συμβάλλει αποφασιστικά η διαδικασία των προσφυγών πολλών φοιτητών κατά των διορισμένων διοικήσεων των φοιτητικών συλλόγων, την άνοιξη του 1972. Η διαδικασία των προσφυγών προσφέρει την ευκαιρία της δημιουργίας στενότερων δεσμών μεταξύ των φοιτητών και, επομένως, επιδρά στην εμπέδωση ενός κλίματος αγωνιστικής ετοιμότητας. Για περισσότερες λεπτομέρειες πάνω σε αυτό το θέμα βλ. Χρ. Ιορδάνογλου, *Γερνώντας μαζί με την Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία*, Παράτηρητής, Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 41-46.

Οι αριστερές φοιτητικές οργανώσεις που αναπτύσσονται στα ΑΕΙ κατά την περίοδο 1972-1973 είναι: Η Αντί-ΕΦΕΕ, πολιτική φοιτητική οργάνωση του ΚΚΕ, ο «Ρήγας Φεραίος», πολιτική φοιτητική οργάνωση του ΚΚΕ εσωτ., το Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα (Π.Α.Κ), και μια σειρά από μικρότερες σε μέλη και πολιτική επιρροή κομμουνιστικές οργανώσεις οι οποίες αυτοτοποθετούνται στην «αριστερή πλευρά» του πολιτικο-ιδεολογικού φάσματος το οποίο συγκροτούν τα δύο κομμουνιστικά κόμματα. Οι οργανώσεις αυτές σχηματοποιούνται σε μαοϊκά, τροτσκιστικά ή και αναρχικά σχήματα, τα οποία δραστηριοποιούνται, πρωτίστως, στο χώρο της Φυσικομαθηματικής σχολής και, δευτερευόντως, σε άλλες σχολές, όπως η Ιατρική ή μερικά τμήματα του Πολυτεχνείου. Οι δυνάμεις αυτές, κατά κύριο λόγο, συμπεριλαμβάνουν την Αντιφασιστική Αντιμπεριαλιστική Σπουδαστική Παράταξη Ελλάδας (Α.Α.Σ.Π.Ε), πολιτικό μόρφωμα στον φοιτητικό χώρο του Επαναστατικού Κομμουνιστικού Κινήματος Ελλάδας (Ε.Κ.Κ.Ε), την Προοδευτική Πανσπουδαστική Συνδικαλιστική Παράταξη (Π.Π.Σ.Π), φοιτητική οργάνωση της Οργάνωσης Μαρξιστών Λενινιστών Ελλάδας (Ο.Μ.Λ.Ε), τις αντισταλινικές οργανώσεις Οργάνωση Σοσιαλιστική Επανάσταση (Ο.Σ.Ε), Σοσιαλιστική Επαναστατική Πάλη (Σ.Ε.Π), «Μαχητής» και «Μπολσεβίκοι» και, τέλος, τις τεταρτοδιεθνιστικές τροτσκιστικές οργανώσεις».⁴

Όλες αυτές οι οργανώσεις, κατά την πρώτη φάση του κινήματος, δεν υφίστανται ως οργανωμένα φοιτητικά σχήματα, αλλά ακολουθούν μία διαδικασία συγκρότησης η οποία δίνει καρπούς στη δεύτερη φάση, περίοδο κατά την οποία εισδύουν «μαζικά» στο ήδη διαμορφωμένο οργανωτικό πλαίσιο δράσης. Αυτό συμβαίνει από την αρχή της δεύτερης

4. Βλ. Αντ. Νταβανέλος, *20 χρόνια από το Πολυτεχνείο – Νοέμβρης 1973 - Η εξέγερση*, Αθήνα 1993, Εργατική Δημοκρατία, σ. 20. Επίσης, βλ. Γ. Φλώρος, «Αντιστασιακές οργανώσεις στη δικτατορία – Στοιχεία για την εμφάνιση, τη δράση και την πορεία τους», *Αντί*, Ειδική έκδοση, Περίοδος Β', τ.χ 344, 17 (23/04/1987), σσ. 47-52.

περιόδου (φθινόπωρο 1972), όταν διασπώνται οι φοιτητικές επιτροπές⁵ στη Νομική και Φιλοσοφική σχολή του πανεπιστημίου Αθηνών, με αποτέλεσμα τη δημιουργία δύο διαφορετικών και αντίπαλων οργανωτικών σχημάτων στις παραπάνω σχολές: ένα πρώτο, που ελέγχεται από την Κομμουνιστική Οργάνωση Σπουδαστών (ΚΟΣ)⁶ του ΚΚΕ εσωτ. μέσω του «Ρήγα Φεραίου» και ενσωματώνεται στο παλαιό οργανωτικό σχήμα των επιτροπών Νομικής και Φιλοσοφικής, και ένα δεύτερο, το οποίο συνιστά τον αποσπασμένο βραχίονα των δύο επιτροπών και ελέγχεται από την ΚΝΕ μέσω της Αντί-ΕΦΕΕ.⁷

Η ανάμειξη των κομμουνιστικών φοιτητικών οργανώσεων στον αντιδικτατορικό αγώνα συγκεκριμενοποιεί τις δράσεις αλλά, ταυτόχρονα, εισάγει και ένα ολόκληρο πλέγμα αντιθέσεων εντός του κινήματος. Οι αντιθέσεις αυτές εκφράζονται με τη διατάραξη των σχέσεων μεταξύ των οργανωμένων δυνάμεων, ήδη από τον Φεβρουάριο του 1973 και κορυφώνονται κατά τη διάρκεια της εξέγερσης του Νοεμβρίου. Παράλληλα, επιδρούν στο επίπεδο της στρατηγικής αλλά και των στόχων που θέτει το κίνημα κατά τη διάρκεια της δράσης του.

Το αρχικό οργανωτικό σχήμα προσδιορίζεται από τον ενωτικό χαρακτήρα των φοιτητικών επιτροπών, ο οποίος εξασφαλίζεται από το γεγονός ότι οι εν λόγω επιτροπές αποτελούν παράνομα φοιτητικά σχήματα, στα οποία εμπλέκεται το σύνολο των ενδιαφερόμενων φοιτητών ανεξαρ-

5. Το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα οργανώνεται στη βάση αμεσοδημοκρατικών διαδικασιών με κύριο όργανο τη Γενική Συνέλευση. Στο πλαίσιο των Γενικών Συνελεύσεων εκλέγονται φοιτητικές επιτροπές —αργότερα ονομάστηκαν «Φοιτητικές Επιτροπές Αγώνα» (Φ. Ε. Α)— οι εκπρόσωποι των οποίων είναι ανακλητοί. Οι επιτροπές αυτές, μπορεί να είναι «επιτροπές έτους» ή «επιτροπές σχολών» και συντονίζονται από ένα κοινό κέντρο, το λεγόμενο «Διασχολικό» όργανο, τα μέλη του οποίου είναι, επίσης, εκλεγμένα μέλη των παραπάνω επιτροπών.

6. Η Κομμουνιστική Οργάνωση Σπουδαστών (ΚΟΣ) του ΚΚΕ Εσωτερικού είναι η οργάνωση νεολαίας του κόμματος.

7. Συνέντευξη Μ. Σαμπατακάκη.

τήτως πολιτικής τοποθέτησης.⁸ Κατά συνέπεια, ο χαρακτήρας τους αποκλείει την ανάδυση ηγετικών πυρήνων και τον σχηματισμό αντιτιθέμενων πόλων στη βάση ιδεολογικών και πολιτικών διαφοροποιήσεων. Όμως, η όλο και διευρυνόμενη, από το καλοκαίρι του 1972, ανάπτυξη των κομμουνιστικών οργανώσεων, η οποία εντείνεται κατά την περίοδο των φοιτητικών εκλογών του Νοεμβρίου 1972 σε συνδυασμό με τις προσπάθειες καταστολής της δράσης του κινήματος (στρατεύσεις βασικών στελεχών του κινήματος στις αρχές του 1973), έχουν ως αποτέλεσμα την άμεση παρέμβαση των αριστερών φοιτητικών οργανώσεων και, κυρίως, των δύο κομμουνιστικών κομμάτων. Έτσι, από τον Φεβρουάριο του 1973, οι αντιπαράθεσεις εγγράφονται στο πλαίσιο της οργανωτικής κανονικότητας του κινήματος και, εφεξής, καθορίζουν τους στόχους και τις προοπτικές του στη σύγκρουση με το στρατιωτικό καθεστώς.

Η κατάληψη της Νομικής σχολής τον Φεβρουάριο του 1973 είναι το αποτέλεσμα αυτής ακριβώς της δράσης των κομμουνιστικών οργανώσεων. Αποφασίζεται από κοινού μεταξύ των στελεχών της Αντί-ΕΦΕΕ και του «Ρήγα Φεραίου», έχοντας ως βασικά αιτήματα την επιστροφή των στρατευμένων στελεχών του κινήματος και την κατάργηση των αυταρχικών νομοθετικών διαταγμάτων που αφορούν τον φοιτητικό χώρο.⁹ Κατά τη διάρκεια της κατάληψης η σύγκρουση, η οποία προκύπτει από την αντιπαράθεση μεταξύ των πολιτικών φοιτητικών οργανώσεων των δύο κομμουνιστικών κομμάτων και των δυνάμεων της λεγόμενης «επαναστατικής αριστεράς»¹⁰ για τον χαρακτήρα της εκδήλωσης και

8. Συνεντεύξεις Ολ. Δαφέρμου και Μ. Σαμπατακάκη.

9. Βλ. Ολ. Δαφέρμος, *Το Αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα 1972-1973*, Θεμέλιο, Αθήνα 1992, σσ. 36-42. Επίσης βλ. Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-974 – Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σσ. 653-654.

10. Στις δυνάμεις αυτές συμπεριλαμβάνεται το σύνολο των κομμουνιστικών οργανώσεων που διαφοροποιούνται από τα δύο κομμουνιστικά κόμματα, βλ. σχετικά σ. 3.

το ζήτημα της συνέχειάς της, αντανακλά αυτά τα νέα δεδομένα στο εσωτερικό του αντιδικτατορικού φοιτητικού κινήματος.¹¹

Κύριο χαρακτηριστικό, λοιπόν, της δεύτερης φάσης του κινήματος αποτελεί η σύγκρουση, μεταξύ των πολιτικών φοιτητικών οργανώσεων, τόσο σε ζητήματα τακτικής και στρατηγικών επιλογών όσο —και κυρίως αυτό— πάνω στο ζήτημα των στόχων που θέτει η αντιδικτατορική φοιτητική δράση. Σε αυτό το μείζονος σημασίας ζήτημα, η διαφοροποίηση μεταξύ των οργανωμένων ομάδων παίρνει γενικά την εξής μορφή: ανοιχτή πολιτική σύγκρουση με στόχο όχι μόνο το στρατιωτικό καθεστώς αλλά και τη διάρρηξη των αστικοκαπιταλιστικών σχέσεων στον ελληνικό χώρο, από την πλευρά των δυνάμεων της «επαναστατικής αριστεράς» και, χαμηλής έντασης, αντιπαράθεση, στη βάση συντεχνιακών κυρίως διεκδικήσεων, από την πλευρά των οργανώσεων των δύο κομμουνιστικών κομμάτων, με αρχικό στόχο τη διεκδίκηση πολιτικών ελευθεριών μέσα στο πανεπιστήμιο και, εν τέλει, την πτώση του στρατιωτικού καθεστώτος. Το σημείο τομής μεταξύ τους συνίσταται στον λεγόμενο κοινό παρανομαστή δράσης, που δεν είναι άλλος από την πτώση της δικτατορίας. Το στοιχείο αυτό, όμως, δεν εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις για την επίτευξη ουσιαστικής ενότητας στον φοιτητικό χώρο, που θα θέσει σε δεύτερη μοίρα τις πολιτικές και ιδεολογικές αντιθέσεις, χαράζοντας κοινή στρατηγική δράσης.

Έτσι, θα φθάσουμε στον Νοέμβριο του 1973, περίοδο κατά την οποία η όξυνση των αντιθέσεων μεταξύ του κινήματος και του στρατιωτικού καθεστώτος θα οδηγήσει στην κατάληψη του Πολυτεχνείου, μέσα σε ένα πλαίσιο σαφέστατων διαφοροποιήσεων στο εσωτερικό του κινήματος. Οι οργανώσεις των δύο κομμουνιστικών κομμάτων, αρχικά, κρατούν αρνητική στάση απέναντι στην κατάληψη, ενώ μετά το ξεκίνημά της την υιοθετούν, προσπαθώντας, παράλληλα, να την ελέγξουν. Οι οργανώσεις της «επαναστατικής αριστεράς» τάσσονται εξ αρχής υπέρ της εκδήλω-

11. Βλ. Ολ. Δαφέρμος, *ό.π.*, σσ. 121-125. Επίσης, Συνεντεύξεις με Δ. Μαυρογένη και Σπ. Γεωργάτο.

ΑΡΓΥΡΗΣ ΥΦΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

σης, υιοθετώντας υπερεπαναστατικές θέσεις, οι οποίες, όμως, ευθυγραμμίζονται με τον αυθορμητισμό των καταληψιών. Ωστόσο, από το απόγευμα της δεύτερης ημέρας επικρατούν οι δυνάμεις των δύο κομμουνιστικών κομμάτων και η κατάσταση σταθεροποιείται. Η επικράτησή τους, όμως, δεν έγινε χωρίς κόστος. Είναι υποχρεωμένες να μετακινήθουν οριστικά από την αρχική τους θέση και να υιοθετήσουν την κατάληψη. Στη Συντονιστική Επιτροπή¹² που εκλέγεται έχουν την πλειοψηφία, έκφραση της επιρροής που ασκούν στη βάση, και με τον τρόπο αυτό καταφέρνουν, ως ένα βαθμό, να ελέγξουν τόσο τα συνθήματα όσο και τα κείμενα που προκύπτουν από το Πολυτεχνείο.¹³

Στη συγκυρία αυτή, οι οργανώσεις της «επαναστατικής αριστεράς» επηρεάζουν πολύ λιγότερο τις εξελίξεις σε σχέση με το ξεκίνημα της κατάληψης, αν και δίνονται σκληρές μάχες στο εσωτερικό της Συντονιστικής Επιτροπής μέχρι και την καταστολή της εξέγερσης. Μετά τη συντριβή του κινήματος θα αναζωπυρωθεί ο κύκλος της αντιπαράθεσης μεταξύ των δυνάμεων των δύο κομμουνιστικών κομμάτων και της «αριστεράς» πτέρυγας του κινήματος.

ΤΟ ΑΝΤΙΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΟ ΦΟΙΤΗΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΚΑΙ Ο «ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ»

Όταν ξεσπά το φοιτητικό κίνημα κατά της δικτατορίας, οι οργανώσεις της κομμουνιστικής Αριστεράς στα πανεπιστήμια είναι ουσιαστικά ανύπαρκτες. Το κίνημα, παρά το ότι έχει ξεκάθαρο αριστερό προσανατολισμό, συγκροτείται αρχικά βάσει των κοινών αντιδικτατορικών διαθέσεων του φοιτητικού πληθυσμού. Κατά την περίοδο αυτή, όσοι κομμου-

12. Η Επιτροπή αυτή εκλέγεται μέσω των Γενικών Συνελεύσεων των σχολών που λαμβάνουν μέρος στην κατάληψη. Αποτελείται, συνήθως, από δύο εκπροσώπους κάθε σχολής και ο ρόλος της στη διάρκεια του τριμήνου είναι, κυρίως, συντονιστικός.

13. Συνέντευξη Γ. Φιλιππάκη.

νιστικοί πυρήνες αναπτύσσονται και δρουν στα ΑΕΙ, δεν αποκτούν συγκροτημένη παρουσία, με τη μορφή λ.χ. πολιτικών φοιτητικών οργανώσεων, και, επομένως, πολύ λίγο μπορούν να επηρεάσουν τις εξελίξεις στον φοιτητικό χώρο. Η πολιτική τους παρέμβαση εκφράζεται κυρίως μέσα από φοιτητές που εισδύουν στις Φοιτητικές Επιτροπές Αγώνα (ΦΕΑ),¹⁴ προσπαθώντας να υλοποιήσουν τη γραμμή των παράνομων κομμουνιστικών κομμάτων. Από τα τέλη, όμως, του 1972, οι κομμουνιστικές οργανώσεις αναλαμβάνουν έναν καθοριστικό ρόλο στα δρώμενα του κινήματος.

Στη συγκυρία αυτή, στο ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα επικρατεί μια κατάσταση πολυδιάσπασης, αποτέλεσμα της κρίσης που ξέσπασε στους κόλπους του, ήδη, από τα μέσα περίπου της δεκαετίας του '50 και ολοκληρώθηκε με τη διάσπαση του ΚΚΕ κατά τη 12η ολομέλεια της Κεντρικής του Επιτροπής, το 1968.¹⁵ Την περίοδο δράσης του αντιδικτατορικού φοιτητικού κινήματος, οι κομμουνιστικές φοιτητικές οργανώσεις γίνονται φορείς της πολιτικό-ιδεολογικής διαφοροποίησης που έχει επέλθει στο ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα.

Στην εργασία αυτή θα εξετάσουμε μία από τις φοιτητικές οργανώσεις της κομμουνιστικής Αριστεράς και συγκεκριμένα τον «Ρήγα Φεραίο», φοιτητική οργάνωση του ΚΚΕ Εσωτερικού.

Ο «Ρήγας Φεραίος» εμφανίζεται πολύ νωρίς, σχεδόν με την επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας και συγκεκριμένα τον Δεκέμβριο του 1967, ως αντιστασιακή νεολαιίστικη οργάνωση που δραστηριοποιείται κυρίως στον φοιτητικό χώρο. Ιδεολογικά, πολιτικά και οργανωτικά έχει

14. Οι φοιτητικές επιτροπές αποκαλούνται, για πρώτη φορά, ΦΕΑ σε μπουρσούρα της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Σπουδαστών (ΚΟΣ) του ΚΚΕ εσωτ, με τίτλο «Για την ανάπτυξη του αντιδικτατορικού φοιτητικού κινήματος», τον Οκτώβριο του 1971. Μία παρόμοια με αυτήν ονομασία είχε χρησιμοποιηθεί σε παλιούς «Θούριους» του παράνομου «Ρήγα» μέχρι το 1970. Συνέντευξη με Μ. Σαμπατακάκη.

15. Βλ. ενδεικτικά Π. Δημητρίου (επιμ.), *Η διάσπαση του ΚΚΕ*, 2 τόμοι, Θεμέλιο, Αθήνα 1978.

τις ρίζες του στους «Λαμπράκηδες» της προδικτατορικής περιόδου. Ένα σημαντικό μέρος των δυνάμεων αυτών, με την επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας και τη διάσπαση του ενιαίου ΚΚΕ, εντάσσονται στο χώρο του ΚΚΕ εσωτ. Με εξαίρεση λίγες και μικρής κλίμακας μαζικές δραστηριότητες, η δράση του περιορίζεται στη διακίνηση προκηρύξεων και εντύπων. Εκφράζει τις θέσεις του μέσω του εντύπου *Θούριος* και διατηρεί τη μορφή αυτή μέχρι και το 1970.¹⁶ Με την εμφάνιση του αντιδικτατορικού φοιτητικού κινήματος ανασυγκροτείται και δραστηριοποιείται στο πλαίσιο του. Από το καλοκαίρι του 1972 μέχρι και τις αρχές του 1973, αναπτύσσεται οργανωτικά, κυρίως μέσα στη συγκυρία των διεργασιών που λαμβάνουν χώρα κατά την περίοδο των φοιτητικών εκλογών του Νοεμβρίου 1972 και έκτοτε αποτελεί μία υπολογίσιμη δύναμη που δραστηριοποιείται στο πλαίσιο του φοιτητικού κινήματος. Οι θέσεις του αντιπροσωπεύουν σε γενικές γραμμές τις θέσεις της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Σπουδαστών (ΚΟΣ) του ΚΚΕ εσωτ. από την οποία και ελέγχεται. Στην κατάληψη της Νομικής σχολής αναλαμβάνει πρωτοβουλιακό ρόλο, ενώ κατά τη διάρκεια της κατάληψης και της εξέγερσης του Νοεμβρίου 1973 εκλέγει έναν σημαντικό αριθμό αντιπροσώπων στη Συντονιστική Επιτροπή.

Ο *Ρήγας Φεραίος*» παρουσιάζει, λοιπόν, έντονη δραστηριότητα από την πρώτη στιγμή της εμφάνισής του.¹⁷ Από τον παράνομο τύπο της εποχής πληροφορούμαστε ότι η οργάνωση, ήδη από τα τέλη του 1967-αρχές του 1968, συσπειρώνει φοιτητές ποικίλων πολιτικών παρατάξεων, ενώ το έντυπο της οργάνωσης *Θούριος*¹⁸ διακινείται ευρέως μεταξύ

16. Συνέντευξη Μ. Σαμπατακάκη.

17. Μία ενδιαφέρουσα και πρωτότυπη καταγραφή της δράσης του «*Ρήγας Φεραίος*» στα χρόνια της δικτατορίας παρουσιάζεται με τις ελευθερίες της μυθιστορηματικής μορφής στο Θ. Σκρούμπελος, *Οι κόκκινοι φίλοι μου – Μια ιστορία της αντιδικτατορικής οργάνωσης «Ρήγας Φεραίος»*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.

18. Σε μία πρώτη φάση, ο «*Θούριος*» εκδίδεται παράνομα μέχρι και το 1970, εκφράζοντας τις θέσεις του «*Ρήγας Φεραίος*» της πρώτης περιόδου. Κατόπιν ανα-

των φοιτητών. Την ίδια περίοδο εκδηλώνονται και οι πρώτες αντιδικτατορικές δραστηριότητες του «Ρήγα» στους πανεπιστημιακούς χώρους. Έτσι, στις περισσότερες σχολές αναρτώνται «τεράστια πανό» κατά της χούντας, που εκφράζουν την αλληλεγγύη της οργάνωσης στους διωκόμενους φοιτητές και καθηγητές.

Ο «Ρήγας Φεραίος» δέχεται τρία διαδοχικά χτυπήματα από το στρατιωτικό καθεστώς. Το πρώτο εκδηλώνεται λίγους μήνες μετά τη συγκρότησή του, το 1968, όταν ένας μεγάλος αριθμός μελών του συλλαμβάνεται στην Αθήνα και βασανίζεται στην Ασφάλεια και στον Διόνυσο.¹⁹ Το δεύτερο εκδηλώνεται το 1969, καθώς συλλαμβάνονται και παραπέμπονται σε δίκη σημαντικά στελέχη της οργάνωσης. Τέλος, το τρίτο και σημαντικότερο χτύπημα πραγματοποιείται το 1970, όταν μεγάλος αριθμός στελεχών συλλαμβάνεται σε δύο φάσεις, τον Μάρτιο και τον Νοέμβριο αυτού του έτους.²⁰

Από το 1968 μέχρι και το τέλος του 1970, περίοδο κατά την οποία η οργάνωση εξαρθρώνεται από την Ασφάλεια, η δράση του «Ρήγα Φεραίου» περιλαμβάνει ενέργειες οι οποίες σχετίζονται με τη ρίψη προκηρύξεων σε πανεπιστημιακούς χώρους και συνοικίες της Αθήνας, ανάρτηση αφισών, τοποθέτηση μαγνητοφώνων, σε ΑΕΙ, Γυμνάσια και κινηματογράφους, που αναπαράγουν μηνύματα αντιδικτατορικού περιεχομένου, αναγραφή συνθημάτων κ.λπ. Ακόμα, πραγματοποιεί πρωτότυπες ή εντυπωσιακές ενέργειες, όπως η χρησιμοποίηση του τηλεφωνικού δικτύου για τη μετάδοση αντιστασιακών συνθημάτων.²¹

στέλλεται η έκδοσή του μέχρι και το καλοκαίρι του 1973, εξαιτίας των χτυπημάτων που δέχεται η οργάνωση από τους διωκτικούς μηχανισμούς της δικτατορίας. Επανεκδίδεται τον Ιούνιο του 1973, εκφράζοντας τις θέσεις του ανασυγκροτημένου «Ρήγα» της δεύτερης περιόδου. Βλ. Γ. Φλώρος, *ό.π.*, σσ. 47-52.

19. Βλ. εφ. *Μαχητής*, Όργανο του Γραφείου Εσωτερικού της Κ.Ε. του ΚΚΕ, αρ. φ. 2, Ιούνιος 1968, Αρχείο Παράνομου Αντιστασιακού Εντύπου 1967-1974, Αθήνα 1974, Εκδ. ΚΚΕ εσωτ.

20. Βλ. Γ. Φλώρος, *ό.π.*

21. Σχετικά με τη συνολική δραστηριότητα του «Ρήγα Φεραίου» της πρώ-

Στα τέλη του 1970, η οργάνωση έχει πλέον εξαρθρωθεί. Τα μέλη και τα στελέχη της παραπέμπονται σε δίκες με τον Α.Ν 509 / 47, ενώ η όλη διαδικασία έχει ολοκληρωθεί τον Αύγουστο του 1971, όταν στο πενταμελές εφετείο της Αθήνας δικάζονται ηγετικά στελέχη του «Ρήγα Φεραίου» και του ΚΚΕ Εσωτερικού.²²

Όταν ανασυγκροτείται η οργάνωση, δεν φαίνεται να υπάρχει απευθείας συνέχεια του «Ρήγα Φεραίου» της πρώτης περιόδου και του μετέπειτα «Ρήγα», όπως αυτός αναπτύσσεται την εποχή της αντιδικτατορικής φοιτητικής δράσης, παρά τις προσπάθειες επανασύστασης του παλαιού σχήματος.²³ Από μαρτυρίες στελεχών της οργάνωσης,²⁴ προκύπτει ότι ο «Ρήγας» δεν αποτελεί ούτε συνέχεια, ούτε αναδιοργάνωση του παλαιού σχήματος σε ιδεολογικό, οργανωτικό ή στελεχιακό επίπεδο. Άλλωστε, το γεγονός της διάσπασης του ενιαίου ΚΚΕ, το 1968, επιδρά στην οργάνωση σε όλους αυτούς τους τομείς. Αμέσως μετά τη διάσπαση κάποια καθοδηγητικά στελέχη κόβουν τους δεσμούς τους με την υπόλοιπη ομάδα,²⁵ ενώ παράλληλα το ζήτημα του ιδεολογικού χαρακτήρα του «Ρήγα» τίθεται εξαρχής.²⁶

Σε αυτό το τελευταίο ζήτημα αναπτύσσονται αντιθέσεις που αφορούν τόσο την αυτονομία της οργάνωσης από κομματικά κέντρα όσο και την κομμουνιστική της ταυτότητα.²⁷ Ακόμα και στα τέλη του 1972,

της περιόδου, βλ. εφ. *Ριζοσπάστης (Μαχητής)*, ό.π., φύλλα: 1 (6), Νοέμβρης 1968, 6 (11), Απρίλης 1969, 7-8 (12-13), Μάης – Ιούνης 1969, 12 (17), Οκτώβρης 1969, 20 (25), Ιούνης 1970, 21 (26), Ιούλης 1969, 23 (28), Σεπτέμβρης 1970 και 24 (29), Οκτώβρης 1970.

22. *Ο.π.*, αρ. φ. 34 (39), Αύγουστος 1971.

23. Συνέντευξη Μ. Σωτηριάδη.

24. *Αυτόθι*. Βλ. μαρτυρίες του ίδιου και του Ηλ. Τριανταφυλλόπουλου στη δεύτερη συζήτηση στελεχών του κινήματος, Μάιος 2004.

25. Ηλ. Τριανταφυλλόπουλος, *ό.π.*

26. *Αυτόθι*. Βλ. και συνέντευξη Μ. Σωτηριάδη.

27. *Αυτόθι*. Το συγκεκριμένο θέμα αναφέρεται και στην εισήγηση του ίδιου σε παράνομη σύσκεψη στελεχών της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Σπουδαστών

όταν οργανώνεται ο νέος «Ρήγας» και συστήνεται το Γραφείο του Κεντρικού του Συμβουλίου, ο ιδεολογικός του χαρακτήρας δεν είναι απόλυτα ξεκαθαρισμένος.²⁸ Αλλά, παρά το γεγονός ότι υπάρχει ασυνέχεια σε επίπεδο στελεχών, μεταξύ του «Ρήγα» της πρώτης περιόδου και του σχήματος που αναπτύσσεται την περίοδο του φοιτητικού κινήματος, η σύνδεση της οργάνωσης με το Γραφείο Εσωτερικού και την Κομμουνιστική Οργάνωση Σπουδαστών του ΚΚΕ εσωτ. θεωρείται δεδομένη.²⁹

Με βάση τις υπάρχουσες μαρτυρίες, το καθοδηγητικό κέντρο του ανασυγκροτημένου «Ρήγα Φεραίου», δηλαδή το «Γραφείο» του Κεντρικού του Συμβουλίου, συστήνεται περί τα τέλη του 1972, μετά από δραστηριοποίηση μελών της καθοδήγησης του ΚΚΕ εσωτ. και στελεχών των μέχρι τότε τελευταίων κλιμακίων της οργάνωσης, όπως ο Σταύρος Τσακιράκης. Το πρώτο αυτό καθοδηγητικό κέντρο είναι εξαμελές και το απαρτίζουν οι Σταύρος Τσακιράκης, Μάνος Σωτηριάδης, Άλκης Κούρκουλας, Αντουανέτα Αγγελίδη, Χρήστος Λάζος και Σταύρος Ιωαννίδης.³⁰ Ταυτόχρονα, λειτουργεί ένα παράλληλο κέντρο, το οποίο ονομάζεται «αντιστηρίγμα» από τα μέλη της οργάνωσης και εδρεύει στην Ιταλία. Ο ρόλος του «αντιστηρίγματος» σχετίζεται με την υποδοχή του παράνομου υλικού που παράγεται στην Ελλάδα, την πολλαπλή και πιστή αναπαραγωγή του και την επαναδιοχέτευσή του στο εσωτερικό. Τα παράνομα υλικά, προκηρύξεις, φυλλάδια και κάθε άλλο έντυπο του «Ρήγα», της ΚΟΣ ή του ΚΚΕ εσωτ., τυπώνονται σε μικροφίλμ, τοποθετούνται σε κραγιόν και μέσω συνδέσμων οι οποίοι, κατά πάσα πιθανότητα, είναι τουρίστες, παραδίδονται στα μέλη του «Αντιστηρίγματος» στο εξωτερικό. Εκεί, τα μικροφίλμ τυπώνονται σε εκατοντάδες ή και χιλιάδες αντίγραφα και εισάγονται παράνομα στην Ελλάδα, όπου

(Κ.Ο.Σ) του ΚΚΕ εσωτερικού που πραγματοποιείται τον Απρίλιο του 1974.
Προσωπικό αρχείο Μάνου Σωτηριάδη.

28. Συνέντευξη Μ. Σωτηριάδη.

29. *Αυτόθι.*

30. *Αυτόθι.*

και διανέμονται στα στελέχη της οργάνωσης.³¹ Ο λόγος για τον οποίον τα υλικά του «Ρήγα Φεραίου» δεν αναπαράγονται μαζικά στο εσωτερικό σχετίζεται με λόγους προφύλαξης από πιθανό χτύπημα των κατασταλτικών μηχανισμών της δικτατορίας, καθώς τα καθοδηγητικά στελέχη της οργάνωσης θεωρούν ασφαλέστερη την αναπαραγωγή του υλικού στο εξωτερικό.³²

Ένα από τα ζητήματα που δημιουργεί δυσκολίες στα καθοδηγητικά όργανα του «Ρήγα», διότι σχετίζεται με το μείζον θέμα της αποσαφήνισης του ιδεολογικού χαρακτήρα της οργάνωσης, έχει να κάνει με τη στρατολόγηση νέων μελών. Τα στελέχη του «Ρήγα Φεραίου» στρατολογούν νέα μέλη της οργάνωσης μέσα από τα φοιτητικά περιβάλλοντα και με τρόπους κοινούς για τις περισσότερες πολιτικές φοιτητικές οργανώσεις. Έτσι, τα υπό ένταξη μέλη εντοπίζονται μεταξύ των πλέον δραστηριοποιημένων φοιτητών στα πανεπιστημιακά αμφιθέατρα και κατόπιν προσεγγίζονται από συμφοιτητές τους που είναι ήδη ενταγμένοι στον «Ρήγα». Ο τρόπος, μάλιστα, με τον οποίο καλούνται να ενταχθούν στην οργάνωση, μερικές φορές επιχειρείται με τόσο μαζικές και ανοιχτές διαδικασίες που τρομάζει πολλά από τα υποψήφια μέλη.³³

Από την σκοπιά, ωστόσο, κάποιων καθοδηγητικών στελεχών, η ενσωμάτωση των νέων μελών στην οργάνωση θεωρείται ιδιαίτερα πολύπλοκη και προβληματική. Διότι στην περίπτωση του «Ρήγα Φεραίου» και του ΚΚΕ εσωτ. και σε αντίθεση με την Αντί-ΕΦΕΕ και το ΚΚΕ, υπάρχει μια ιδεολογική ρευστότητα που καθορίζεται από τα ανανεωτικά ιδεολογικά στοιχεία που υπεισέρχονται στους συγκεκριμένους πολιτικούς φορείς και τα οποία είναι απαραίτητο να απαρτιωθούν στην ιδεολογική ταυτότητα των νέων μελών.³⁴ Τα στοιχεία αυτά συμπυκνώνονται σε αυτήν καθαυτή την έννοια της «ανανέωσης» και στην ιδεολογι-

31. *Αυτόθι.*

32. *Αυτόθι.*

33. Συνέντευξη Β. Δαμόφλη.

34. Μ. Σωτηριάδης, Δεύτερη συζήτηση στελεχών του κινήματος, *ό.π.*

κή της αποσαφήνιση, μια έννοια ιδιαιτέρως προβληματική δεδομένου ότι σε αυτή τη φάση, στερείται ακόμα, εκ των πραγμάτων, εννοιολογικής καθαρότητας. Έτσι, μερικά καθοδηγητικά στελέχη του «Ρήγα» προβληματίζονται σε ό,τι αφορά τα κριτήρια επιλογής των νέων μελών. Αυτό σημαίνει ότι, στην περίπτωση του «Ρήγα Φεραίου» τα κριτήρια της αριστερής ή κομμουνιστικής πολιτικής θέσης και της ενεργού εμπλοκής στις διαδικασίες συγκρότησης και δράσης του φοιτητικού χώρου συνιστούν αναγκαία, όχι όμως και ικανή συνθήκη των μεθόδων υποδοχής νέων μελών στην οργάνωση. Διότι, εξίσου σημαντική είναι η διαμόρφωση μιας ιδεολογικής και πολιτικής ταυτότητας που θα λαμβάνει υπόψη της τα ανανεωτικά χαρακτηριστικά του υπό ένταξη πολιτικού χώρου.

Σε γενικές γραμμές, η πολιτική ταυτότητα των μελών του «Ρήγα», όπως προκύπτει από τις μαρτυρίες και το υλικό που έχουμε στη διάθεσή μας, καθορίζεται τόσο από τα υλικά της διάσπασης του ενιαίου ΚΚΕ όσο και από το θεωρητικό και ιδεολογικό πλαίσιο που αναπτύσσεται στη συνέχεια μέσα στο ΚΚΕ εσωτ. και που αφορά την προσέγγιση των ανανεωτικών στοιχείων που σταδιακά εισάγονται στο κόμμα.³⁵ Παράλληλα, όμως, προσδιορίζεται από τον αντίκτυπο που δημιουργεί στο ευρωπαϊκό κομμουνιστικό κίνημα η στρατιωτική επέμβαση της

35. Η αναφορά σε αυτά τα ανανεωτικά στοιχεία τα οποία, ως ένα βαθμό, προσδιορίζουν την πολιτική ταυτότητα των υποκειμένων που εντάσσονται στον «Ρήγα Φεραίο», συχνά διαπλέκεται στη μνήμη των αφηγούμενων με την έννοια του «Ευρωκομμουνισμού», ένα φαινόμενο που δεν υφίσταται ακόμα στην περίοδο που καλύπτουν οι αφηγήσεις, δηλαδή στην περίοδο της δράσης του αντιδικτατορικού φοιτητικού κινήματος. Υποθέτουμε ότι το γεγονός αυτό αντανακλά την ετεροχρονισμένη δυνατότητα του αφηγούμενου να προσδιορίσει εννοιολογικά και να αφομοιώσει πολιτικά τα ανανεωτικά χαρακτηριστικά του πολιτικού χώρου στον οποίο εντάσσεται. Με άλλα λόγια, θεωρούμε ότι ο εννοιολογικός, ιδεολογικός και πολιτικός προσδιορισμός των ανανεωτικών στοιχείων του ΚΚΕ εσωτ. επιτυγχάνεται σε ένα δεύτερο χρόνο από τους φορείς της δράσης και συγκεκριμένα στη διάρκεια της μεταπολιτευτικής περιόδου.

Σοβιετικής Ένωσης στην Τσεχοσλοβακία.³⁶ Έτσι, το αποτέλεσμα της διαφοροποίησης ανάμεσα στα δύο κομμουνιστικά κόμματα συνιστά μία από τις βασικότερες παραμέτρους που οργανώνουν την πολιτική ταυτότητα των μελών του «Ρήγα Φεραίου». Κάτι ανάλογο δεν φαίνεται να συμβαίνει με τα μέλη και στελέχη της Αντί-ΕΦΕΕ, τα οποία συγκροτούν την πολιτική τους ταυτότητα, κυρίως μέσα από τις διαδικασίες συγκρότησης του φοιτητικού χώρου και λιγότερο μέσα από τη θεωρητική και ιδεολογική διαφοροποίηση μεταξύ των δύο κομμουνιστικών κομμάτων ή από τα υλικά της διάσπασης του 1968.³⁷

Ειδικότερα, στις μαρτυρίες ως λόγοι ένταξης στον «Ρήγα Φεραίο» αναφέρονται ο τρόπος με τον οποίο η Σοβιετική Ένωση χειρίζεται τα θέματα που αφορούν τις σχέσεις της με τις σοσιαλιστικές χώρες της Ευρώπης με σημείο αιχμής το ζήτημα της Τσεχοσλοβακίας, τα ανανεωτικά χαρακτηριστικά τα οποία αναπτύσσονται εντός του Γραφείου Εσωτερικού, τα ζητήματα της εσωκομματικής δημοκρατίας που τίθενται με αφορμή τη διάσπαση του ΚΚΕ αλλά και συγκυριακοί παράγοντες, όπως τα ιδεολογικά και πολιτικά χαρακτηριστικά του οικογενειακού ή κοινωνικού κύκλου των υποψήφιων μελών.³⁸ Στις περισσότερες των περιπτώσεων, τα ζητήματα που σχετίζονται με τη σοβιετική πολιτική απέναντι στις σοσιαλιστικές χώρες της Ευρώπης και οι συγκυριακοί παράγοντες, διαδραματίζουν τον σημαντικότερο ρόλο, ενώ τα ανανεωτικά στοιχεία που αναπτύσσονται εντός του Γραφείου Εσωτερικού και τα θέματα της διάσπασης του Κομμουνιστικού Κόμματος καθορίζουν τη στάση των πιο ενημερωμένων μελών.

Η σοβιετική πολιτική στις ευρωπαϊκές σοσιαλιστικές χώρες αποτελεί έναν από τους πλέον ευδιάκριτους παράγοντες που μπορεί να θέσει σε λειτουργία μία διαδικασία διαφοροποίησης στο πλαίσιο της ελληνικής κομμουνιστικής Αριστεράς. Ταυτόχρονα, όμως, εγείρει σειρά ερω-

36. Συνέντευξη Μ. Σαμπατακάκη.

37. Συνεντεύξεις Αρ. Αλαβάνου και Μ. Σαμπατακάκη.

38. Συνεντεύξεις Μ. Σωτηριάδη και Μ. Σαμπατακάκη. Επίσης, Ηλ. Τριανταφυλλόπουλος, Δεύτερη συζήτηση στελεχών του κινήματος, Δεκέμβριος 2003.

τημάτων στα νέα μέλη του «Ρήγα», της ΚΟΣ και του ΚΚΕ εσωτ., τα οποία δεν είναι άσχετα με την αποκρυστάλλωση της ιδεολογικής τους ταυτότητας. Διότι κάθε αμφισβήτηση της Σοβιετικής Ένωσης, σε αυτή τη φάση, θέτει, εκ των πραγμάτων, το ζήτημα της νομιμοποίησης του πολιτικού φορέα της αμφισβήτησης. Επομένως, ο «αντισοβιετισμός», στην περίπτωση αυτή, έχει μία διττή και μάλλον αντιφατική επίδραση. Είναι παράγοντας ιδεολογικής απαρτίωσης αλλά, ταυτόχρονα, και παράγοντας προβληματισμού σχετικά με την κομματική νομιμότητα του φορέα της αμφισβήτησης, εν προκειμένω του Γραφείου Εσωτερικού.

Η διάσπαση του ελληνικού κομμουνιστικού κόμματος, το χειμώνα του 1968, δεν επιδρά απευθείας στα μέλη και στελέχη των φοιτητικών οργανώσεων. Ο νεοπαγής χαρακτήρας του αντιδικτατορικού φοιτητικού κινήματος και το κοινό αίτημα της απαλλαγής από τη δικτατορία, σε συνδυασμό με τον παράνομο χαρακτήρα της δράσης που, πέραν των άλλων, δυσχεραίνει τις επαφές και τη διάδοση των τεκταινομένων, συντελούν σε αυτό το αποτέλεσμα. Η διάσπαση του ΚΚΕ απογοητεύει κάποια από τα μέλη του κινήματος,³⁹ θέτει ερωτήματα και προβληματισμούς οι οποίοι εντάσσονται στον ιδεολογικό τους ορίζοντα ή, μερικές φορές, δημιουργεί αναπάντεχες καταστάσεις στις σχέσεις των μελών των οργανώσεων με τα καθοδηγητικά τους κέντρα,⁴⁰ αλλά, οπωσδήποτε, δεν λειτουργεί ως αποφασιστική παράμετρος της συγκρότησης ή της δράσης του κινήματος. Και, παρά το γεγονός ότι οι συγκρούσεις των καθοδηγητικών κέντρων των δύο κομμουνιστικών κομμάτων βρίσκονται στην ημερήσια διάταξη με εκατέρωθεν κατηγορίες ή σφοδρές εκατέρωθεν επιθέσεις, τα στελέχη των φοιτητικών τους οργανώσεων συνεχίζουν να συνυπάρχουν ή και να συνεργάζονται στο πλαίσιο των συλλογικών επιτροπών που δημιουργεί το φοιτητικό κίνημα. Αυτό, βεβαί-

39. Κ. Σταμέλος, Πρώτη συζήτηση στελεχών του κινήματος, ό.π.

40. Ηλ. Τριανταφυλλόπουλος, Δεύτερη συζήτηση στελεχών του κινήματος, ό.π.

ως, δεν σημαίνει ότι οι μεταξύ τους σχέσεις είναι πάντοτε αρμονικές, καθώς από τις αρχές του 1973 παίρνουν συγκρουσιακό χαρακτήρα. Όμως, όλοι οι ανωτέρω παράγοντες, καθώς επίσης και τα νέα δεδομένα που προκύπτουν σε κάθε φάση της σύγκρουσης του κινήματος με το καθεστώς, δίνουν έναν άλλης ποιότητας χαρακτήρα στην μεταξύ τους αντιπαράθεση, έναν χαρακτήρα ο οποίος, αν μη τι άλλο, δεν φέρει «το ψυχολογικό βάρος της αποστασίας ή της προδοσίας»,⁴¹ δεδομένου ότι τα στελέχη και μέλη του κινήματος που οργανώνονται στα δύο κομμουνιστικά κόμματα και στις φοιτητικές τους οργανώσεις, «δεν είναι εχθροί, επειδή δεν υπήρξαν πολύ κοντινοί σύντροφοι στο παρελθόν».⁴²

Ως σημαντικότερη παράμετρος της ανάπτυξης του φοιτητικού κινήματος στα χρόνια της δικτατορίας, αναφέρεται η δραστηριοποίηση των τοπικών φοιτητικών συλλόγων.⁴³ Οι τοπικοί φοιτητικοί σύλλογοι λειτουργούν ως χώροι αλληλογνωριμίας, ζύμωσης και συσπείρωσης μεταξύ των φοιτητών, κυρίως στις περιόδους κατά τις οποίες, είτε εξαιτίας αντικειμενικών συνθηκών είτε λόγω της δράσης των κατασταλτικών μηχανισμών της δικτατορίας, δυσχεραίνεται η δράση στα πανεπιστήμια.

Η αντιδικτατορική πολιτική δραστηριοποίηση των τοπικών φοιτητικών συλλόγων αναπτύσσεται ήδη, από το 1970. Μία μακρά σειρά τοπικών φοιτητικών συλλόγων, όπως των Κρητών, των Χίων, των Πατριτών, των Ηλείων κ.λπ αναπτύσσουν αντιδικτατορική δράση⁴⁴ συνεισφέροντας στην περαιτέρω ανάπτυξη του φοιτητικού κινήματος. Για τις πολιτικές φοιτητικές οργανώσεις, οι εθνοτοπικοί σύλλογοι συνιστούν πρόσφορους χώρους ανάπτυξης και στελέχωσής τους. Με βάση, ωστό-

41. Συνέντευξη Αρ. Αλαβάνου.

42. *Αυτόθι*.

43. Οι Τοπικοί Φοιτητικοί ή «Εθνοτοπικοί» σύλλογοι είναι σωματεία στα οποία συμμετέχουν φοιτητές που κατάγονται από μία συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή της χώρας. Για μια αναλυτικότερη παρουσίαση της δράσης των τοπικών φοιτητικών συλλόγων και της σημασίας τους για το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα της Θεσσαλονίκης, βλ. Χρ. Ιορδάνογλου, *ό.π.*, σσ. 58-74.

44. Γ. Φιλιππάκης, *Δεύτερη συζήτηση στελεχών του κινήματος, ό.π.*

σο, το διαθέσιμο υλικό, η σημασία που αποδίδεται στα συγκεκριμένα περιβάλλοντα ποικίλλει μεταξύ των οργανώσεων. Για την ΚΝΕ και την Αντί-ΕΦΕΕ, οι φοιτητικοί σύλλογοι, σχεδόν εξ αρχής, συνιστούν προνομιακούς χώρους δραστηριοποίησης και οργανωτικής ανάπτυξης,⁴⁵ ενώ στην περίπτωση της ΚΟΣ και του «Ρήγα» η δραστηριοποίηση στους τοπικούς συλλόγους δεν είναι αυτονόητη. Ενώ δηλαδή η θέση της ΚΝΕ απέναντι στις οργανωτικές δυνατότητες που προσφέρουν οι τοπικοί σύλλογοι αναφέρεται στην ολόπλευρη αξιοποίησή τους και, άρα, στον έλεγχο των Διοικητικών τους Συμβουλίων από στελέχη της Αντί-ΕΦΕΕ,⁴⁶ η θέση της ΚΟΣ είναι αρνητική σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, εκτιμώντας ότι ο έλεγχος των συλλόγων έχει αμφιλεγόμενη σημασία για την ανάπτυξη του κινήματος ή, πιθανότατα, φοβούμενη ότι η πρώιμη ανάπτυξη της ΚΝΕ σε αυτούς τους χώρους θα τους μετέτρεπε «σε δογματικά καπέλα [...] ιμάντες μεταβίβασης»⁴⁷ των γραμμών της ΚΝΕ στα συγκεκριμένα περιβάλλοντα.

Κατά την περίοδο 1970-1971, η καθοδήγηση της ΚΝΕ προτείνει την επανασύσταση της λειτουργίας της Ομοσπονδίας των Τοπικών Σπουδαστικών Συλλόγων Ελλάδας, μία θέση στην οποία αντιτίθεται ο «Ρήγας».⁴⁸ Την ίδια περίπου περίοδο (φθινόπωρο 1970), στο Σύλλογο των Κρητών εκλέγεται πρόεδρος ένας κεντρώος και, μάλλον, συντηρητικός φοιτητής, που, όμως, χαρακτηρίζεται από αντιδικτατορική διάθεση και δράση. Την εκλογή του ακολουθεί μία ανακοίνωση δημοκρατικών κατευθύνσεων. Οι εξελίξεις στο Σύλλογο Κρητών προκαλούν αλυσιδωτές αντιδράσεις στο ζήτημα της σύστασης και λειτουργίας των τοπικών φοιτητικών συλλόγων. Έτσι, από την περίοδο αυτή κι έπειτα, οι τοπικοί φοιτητικοί σύλλογοι «άρχισαν να ξεφυτρώνουν σαν μανιτάρια».⁴⁹ Η ΚΝΕ δραστηριοποιείται αμέσως προς αυτή την κατεύθυνση, ενώ η

45. Β. Δαμόφλη και Γ. Φιλιππάκης, *ό.π.*

46. *Αυτόθι.*

47. Μ. Σωτηριάδης, *ό.π.*

48. Γ. Φιλιππάκης, *ό.π.*

49. Μ. Μπαλαούρας, *ό.π.*

ΚΟΣ κρατά, όπως προαναφέρθηκε, αρνητική στάση. Με τον τρόπο αυτό, η ΚΝΕ, αρκετά σύντομα, ελέγχει μια ολόκληρη σειρά τοπικών φοιτητικών συλλόγων, μεταξύ των οποίων το Σύλλογο Πατρινών και το σύλλογο Στερεοελλαδιτών.⁵⁰

Σε γενικές γραμμές, οι πολιτικές θέσεις και η όλη δραστηριότητα του «Ρήγα Φεραίου» στον φοιτητικό χώρο αναπτύσσονται γύρω από δύο βασικούς άξονες. Ο πρώτος προσδιορίζεται από τον ιδιάζοντα χαρακτήρα του αντιδικτατορικού φοιτητικού κινήματος ο οποίος, εν πολλοίς, καθορίζεται από αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες που υιοθετούνται στα φοιτητικά περιβάλλοντα. Ο δεύτερος, αντιθέτως, καθορίζεται στη βάση των πολιτικών, ιδεολογικών και οργανωτικών δεσμών του «Ρήγα» με το ΚΚΕ Εσωτερικού. Σε ό,τι αφορά αυτόν τον δεύτερο προσδιοριστικό παράγοντα της πολιτικής παρουσίας και δράσης του «Ρήγα Φεραίου» στα πανεπιστήμια μπορούμε να παρατηρήσουμε τα εξής:

Η γενική πολιτική αντίληψη του ΚΚΕ εσωτ., σχετικά με τη στρατιωτική δικτατορία, σχηματοποιείται στη λεγόμενη «Θεωρία των ρωγμών».⁵¹ Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, η δικτατορία, από ένα σημείο και έπειτα, δεν μπορεί να αναπαραχθεί δεδομένου ότι στερείται ιδεολογικής νομιμοποίησης και κοινωνικών ερεισμάτων.⁵² Επομένως, παρουσιάζει «ρωγμές» σε δομικό και λειτουργικό επίπεδο. Άρα, ένας πρόσφορος τρόπος αντιμετώπισής της αναφέρεται στη δυνατότητα αξιοποίησης από μέρους του κινήματος αυτών των δομικών και λειτουργικών της αντιφάσεων, των «ρωγμών».

Με βάση τις μαρτυρίες σημαντικών στελεχών του κινήματος εκείνης της περιόδου που ανήκαν στον χώρο του ΚΚΕ εσωτ., στην Κομμουνιστι-

50. Β. Δαμόφλη και Αρ. Αλαβάνου, *ό.π.* Για το ζήτημα του ελέγχου των περισσότερων τοπικών φοιτητικών συλλόγων από την Αντί-ΕΦΕΕ βλ. και Ολ. Δαφέρμος στο Β. Αγγελής, Ολ. Δαφέρμος, *Όνειρο ήταν... Το αντιδικτατορικό Φοιτητικό Κίνημα και το Πολυτεχνείο με το βλέμμα των πρωτεργατών*, Γαβριηλίδης, Αθήνα 2003, σ. 50.

51. Μ. Σωτηριάδης, *Δεύτερη συζήτηση στελεχών του κινήματος, ό.π.*

52. *Αυτόθι.*

κή Οργάνωση Σπουδαστών του ΚΚΕ εσωτ. και στον «Ρήγα Φεραίο», προκύπτει ότι ο συγκεκριμένος τρόπος αντίληψης για το χαρακτήρα και την αντιμετώπιση του δικτατορικού καθεστώτος αναπτύσσεται πολύ νωρίς στο πλαίσιο της ηγετικής ομάδας του ΚΚΕ εσωτ.⁵³ και διαχέεται σχεδόν εξ αρχής στα στελέχη του κόμματος στον φοιτητικό χώρο. Κατά συνέπεια, τόσο η πολιτική τακτική του κόμματος όσο και η πολιτική δραστηριότητα του «Ρήγα Φεραίου» στα φοιτητικά περιβάλλοντα καθορίζονται, σε μεγάλο βαθμό, από την συγκεκριμένη αντίληψη.

Η πολιτική αντίληψη περί των «ρωγμών» του στρατιωτικού καθεστώτος και των δυνατοτήτων αξιοποίησής τους από τις αντιδικτατορικές δυνάμεις αναλύεται και από τον Γραμματέα της Κ.Ε του ΚΚΕ Εσωτερικού Μπάμπη Δρακόπουλο, σε συνέντευξή του στην εφ. *Ελεύθερη Ελλάδα* της Ρώμης τον Ιούνιο του 1971.⁵⁴ Στο κείμενο αυτό, αναφέρεται ότι το στρατιωτικό καθεστώς δεν διέθετε τις εσωτερικές προϋποθέσεις που απαιτούνται προκειμένου να υλοποιήσει τη διαδικασία «φιλελευθεροποίησής» του, δεδομένου ότι, όχι μόνο δεν είχε εξασφαλίσει τη λαϊκή υποστήριξη, αλλά είχε να αντιμετωπίσει και τη λαϊκή δυσφορία. Έτσι, η δικτατορία διαμόρφωσε μια «βαθιά ασυμφιλίωτη αντίθεση»,⁵⁵ η οποία δέσποζε στην τότε συγκυρία και έπαιρνε τη μορφή μιας σχεδόν καθολικής αντιπαράθεσης της χούντας με τις λαϊκές δυνάμεις. Αλλά και στο εσωτερικό του στρατεύματος διαμορφώθηκαν, τελικά, αντιπαρατιθέμενες κλίκες με τις οποίες το καθεστώς έπρεπε να δίνει συνεχή μάχη για να επιβιώσει.

53. Τουλάχιστον από το 1970, η συγκεκριμένη αντίληψη περί «ρωγμών» στο εσωτερικό του στρατιωτικού καθεστώτος και δυνατοτήτων αξιοποίησής τους από τις αντιδικτατορικές δυνάμεις διατυπώνεται με σαφή τρόπο από τα καθοδηγητικά κλιμάκια του ΚΚΕ Εσωτερικού. Βλ. «Απόφαση του Γραφείου της Κ.Ε του ΚΚΕ Εσωτερικού» του Σεπτεμβρίου 1970, εφ. *Ριζοσπάστης (Μαχητής)*, ό.π., αρ. φ. 25 (30), Νοέμβρης 1970.

54. Βλ. εφ. *Ριζοσπάστης (Μαχητής)*, ό.π., αρ. φ. 35-36 (40-41), Σεπτέμβρης-Οκτώβρης 1971.

55. *Αυτόθι*.

Σε αυτά, λοιπόν, τα δύο αντιθετικά δίπολα θεμελιώνεται η όλη θεώρηση περί των «ρωγμών» στο εσωτερικό του «πολιτικού εποικοδομήματος» του καθεστώτος, τα οποία δημιουργούν και τις προϋποθέσεις ανατροπής του. Το πρώτο οργανώνεται στο ζεύγμα Χούντα – Λαός,⁵⁶ το δεύτερο προκύπτει από τις διαμάχες στο εσωτερικό της δικτατορίας. Η επιδιωκόμενη, όμως, ανατροπή της δικτατορίας δεν υπακούει σε μια μηχανιστική διαδικασία, σύμφωνα με την οποία το στρατιωτικό κράτος θα καταρρεύσει αυτόματα. Προϋποθέτει την ενεργό εμπλοκή των λαϊκών δυνάμεων στον αντιδικτατορικό αγώνα, με τελικό αποτέλεσμα την αλλαγή του υφιστάμενου συσχετισμού δυνάμεων.⁵⁷ Επομένως, στην πολιτική σκέψη των καθοδηγητικών στελεχών του ΚΚΕ Εσωτερικού, η ουσιαστική αξιοποίηση των αντιθέσεων της δικτατορίας, σχετίζεται με το βαθμό ανάπτυξης ενός ισχυρού και μαζικού λαϊκού κινήματος.

Κατά την ίδια περίοδο, και με δεδομένη πλέον την αδυναμία των αντιστασιακών οργανώσεων να καθορίσουν τις εξελίξεις, αρχίζουν πιο συστηματικές προσπάθειες, στο επίπεδο τουλάχιστον των διακηρυγμένων προθέσεων, για μεταστροφή της αντιδικτατορικής δράσης από τις ολιγομελείς συνωμοτικές δομές της αντίστασης στη συγκρότηση μαζικού κινήματος. Στο κλίμα αυτό, ο Ριζοσπάστης (Μαχητής), το φθινόπωρο του 1971, καλεί τους κομμουνιστές και όλους τους δημοκρατικούς πολί-

56. Το διπολικό αυτό σχήμα (Χούντα – Λαός) επανέρχεται σταθερά στον δημόσιο λόγο των αριστερών κοινοβουλευτικών δυνάμεων της μεταπολίτευσης, λειτουργώντας ως το τυπικότερο αφηγηματικό και ερμηνευτικό σχήμα των πολιτικών εξελίξεων της περιόδου 1967-1974. Κατά τη γνώμη μας, η κύρια λειτουργία του έχει διττό χαρακτήρα με κοινό αποτέλεσμα: αφενός υπάγει, αυθαιρέτως, την αντιδικτατορική φοιτητική δράση σε ένα ευρύτερο δυναμικό κοινωνικό και πολιτικό πεδίο και αφετέρου εισάγει, εξίσου αυθαιρέτως, το σύνολο της κοινωνίας των πολιτών στον αντιδικτατορικό αγώνα. Και στις δύο περιπτώσεις ταυτοποιεί, με απλοποιητικό τρόπο, το πολιτικό διακύβευμα του κινήματος με την πλέον αυτονόητη προϋπόθεση της αντιδικτατορικής δράσης, η οποία συνίσταται στην πτώση του στρατιωτικού καθεστώτος.

57. Βλ. εφ. Ριζοσπάστης (Μαχητής), ό.π.

τες της χώρας να εντείνουν την προσπάθειά τους για τη συγκρότηση μαζικών οργανώσεων, με στόχο την ανατροπή της δικτατορίας.⁵⁸ Οι εκκλήσεις για μαζική αντιστασιακή δράση πολλαπλασιάζονται, όταν, την ίδια περίοδο, οι δυνάμεις καταστολής καταφέρνουν ισχυρό χτύπημα κατά του Γραφείου Εσωτερικού με τη σύλληψη ηγετικών του στελεχών και συγκεκριμένα του Γενικού Γραμματέα του κόμματος Μπάμπη Δρακόπουλου και του μέλους της Κ.Ε. Μήτσου Παρτσαλίδη. Τον Οκτώβριο του 1971, σε προκήρυξη του Γραφείου της Κ.Ε. του ΚΚΕ Εσωτερικού η οποία απευθύνεται προς τον ελληνικό λαό και τους Έλληνες κομμουνιστές, αναφέρεται ότι η «μοναδική απάντηση στους τυράννους τρομοκράτες είναι ο πολύμορφος μαζικός και ενιαίος αντιδικτατορικός αγώνας».⁵⁹

Αργότερα, το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1973, η εκφρασμένη πρόθεση ενός μέρους στελεχών της καθοδηγητικής ομάδας του ΚΚΕ εσωτ. για συμμετοχή του κόμματος στις εκλογικές διαδικασίες που μπαίνουν σε κίνηση με το λεγόμενο «πείραμα Μαρκεζίνη», σχετίζεται με τη συγκεκριμένη πολιτική αντίληψη περί «ρωγμών» στο εσωτερικό της δικτατορίας. Στο σημείο αυτό παρατηρούνται και οι πρώτοι τριγμοί ανάμεσα στην ηγεσία του κόμματος και στη νεολαία. Στα καθοδηγητικά όργανα της ΚΟΣ και του «Ρήγα» διαμορφώνονται δύο βασικές κατευθύνσεις σχετικά με το συγκεκριμένο θέμα: η πρώτη ευθυγραμμίζεται με τις θέσεις της ηγεσίας, χωρίς να θέτει ως προτεραιότητα την ανατροπή της δικτατορίας, ενώ η δεύτερη δεν αποδέχεται την εκλογική διαδικασία και, χωρίς να απορρίπτει τη δυνατότητα της συνεργασίας με προσωπικότητες του αστικού πολιτικού χώρου, ορίζει την πολιτική της με βάση το πρόταγμα ανατροπής του καθεστώτος.⁶⁰

58 *Ο.π.*, αρ. φ. 35-36 (40-41), Σεπτέμβρης-Οκτώβρης 1971, «Στροφή προς τις μαζικές οργανώσεις», ανυπόγραφο.

59. «Προκήρυξη του Γραφείου της Κ.Ε. του ΚΚΕ (Εσωτερικού)», *ό.π.*, Έκτακτη Έκδοση, αρ. φ. 37 (42), Οκτώβρης 1971.

60. Μ. Σωτηριάδης, Δεύτερη συζήτηση στελεχών του κινήματος, *ό.π.*

Ωστόσο, οι πολιτικοί τριγμοί που αναπτύσσονται στο εσωτερικό του «Ρήγα Φεραίου» μένουν στο επίπεδο της διαφωνίας και, παρά την έντονη θυμική αναστάτωση που προκαλείται σε πολλά στελέχη της οργάνωσης,⁶¹ δεν οδηγούν ούτε σε διάσπαση αλλά ούτε και σε εκτεταμένες διαρροές στελεχών. Αυτό συμβαίνει διότι τα μέλη του «Ρήγα» έχουν, ως ένα βαθμό, τη δυνατότητα να δρουν ανεξάρτητα από τις αποφάσεις της κομματικής καθοδήγησης.⁶² Άλλωστε, το φοιτητικό κίνημα προσδιορίζεται από τις επιδράσεις που διαμορφώνονται κυρίως στα πανεπιστημιακά αμφιθέατρα και λιγότερο από εκείνες που δημιουργούν τα οργανωτικά δίκτυα των καθοδηγητικών ομάδων. Πολλές φορές, η κομματική γραμμή μεταβιβάζεται εκ των υστέρων, εξαιτίας της δυσκολίας να διεκπεραιωθούν οι παράνομες επαφές μεταξύ των καθοδηγητικών συνδέσμων και των στελεχών τα οποία θα παραλάβουν τη γραμμή.⁶³ Το γεγονός αυτό ενισχύεται και από τις εξελίξεις, οι οποίες πολλές φορές είναι ραγδαίες, χωρίς να δίνουν τα χρονικά περιθώρια να αναλυθούν οι «νέες συνθήκες» και να χαραχθεί η πολιτική γραμμή.

Η προσπάθεια των πολιτικών φοιτητικών οργανώσεων να ταυτισθούν με τις επιλογές των πολιτικών τους φορέων είναι περισσότερο ευδιάκριτη στην περίπτωση της εξέγερσης του Νοεμβρίου 1973. Η εξέγερση και η κρισιμότητα της κατάστασης που διαμορφώνεται κινητοποιούν τους καθοδηγητικούς μηχανισμούς της κομμουνιστικής Αριστεράς με στόχο την πραγμάτωση των πολιτικών τους επιλογών. Η ανάγκη της διαμόρφωσης ενός πολιτικού καθοδηγητικού ή συντονιστικού κέντρου της εξέγερσης κινητοποιεί τους εμπλεκόμενους πολιτικούς φορείς, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να διεκδικήσουν τη συμμετοχή τους στον έλεγχο αυτού του οργάνου.

Σε αυτό το πλαίσιο διαμορφώνεται και η στάση του «Ρήγα» στην

61. *Αυτόθι.*

62. *Αυτόθι.*

63. Συνέντευξη Γ. Παπαπέτρου. Βλ. μαρτυρία του ίδιου στην πρώτη συζήτηση των στελεχών του κινήματος, *ό.π.*

εξέγερση του Πολυτεχνείου.⁶⁴ Συγκεκριμένα, η πρώτη αντίδραση της καθοδήγησης στο φαινόμενο της κατάληψης ήταν η απόρριψή της. Κατά τη διάρκεια της πρώτης ημέρας, πολλά από τα οργανωμένα μέλη του «Ρήγα», προσπαθούν να ματαιώσουν τη συνέχισή της.⁶⁵ Η συγκεκριμένη, όμως, γραμμή δεν αφομοιώθηκε πλήρως από το σύνολο των μελών, πολλά από τα οποία συντάσσονται με τους υποστηρικτές της κατάληψης. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί από τη δυναμική των γεγονότων που εξελίσσονται ραγδαία, χωρίς να δίνουν τη δυνατότητα και το χρόνο πολιτικών εκτιμήσεων αλλά και από το γεγονός των διαζόντων χαρακτηριστικών του κινήματος τα οποία επιβιώνουν από την πρώτη του φάση και φέρουν τα στοιχεία ενός κινήματος που οργανώνεται και δρα ανεξάρτητα από τη «γραμμή» των πολιτικών δυνάμεων. Έτσι, πολλά στελέχη δεν υπακούουν στην καθοδήγηση ενώ, σε άλλες περιπτώσεις, οι καθοδηγήσεις δεν λειτουργούν με σαφήνεια, εξαιτίας της σύγχυσης που δημιουργεί η ταχύτητα των εξελίξεων, με αποτέλεσμα η πρωτοβουλία να περνά στα στελέχη των οργανώσεων.⁶⁶ Όταν η κατάληψη συνιστά ένα τετελεσμένο γεγονός, τα στελέχη του «Ρήγα» προσπαθούν να την ελέγξουν. Στη Συντονιστική Επιτροπή της κατάληψης, ο «Ρήγας Φεραίος» και όσα ανένταχτα στελέχη του κινήματος επηρεάζονται

64. Συνέντευξη Μ. Σωτηριάδη.

65. Παρόμοια στάση υιοθέτησαν αρκετά στελέχη της Αντί-ΕΦΕΕ.

66. Σύμφωνα με κάποιες μαρτυρίες, η καθοδήγηση των οργανώσεων προσαρμόζεται στην πραγματικότητα που έχει ήδη διαμορφωθεί, βλ. Συνέντευξη Αρ. Αλαβάνου. Σύμφωνα με άλλες μαρτυρίες, οι οργανώσεις υποχωρούν μπροστά στη σύγχυση που δημιουργούν τα γεγονότα και δίνουν πρωτοβουλία στα στελέχη τους: « [...] Ρώτησα τον καθοδηγητή μου : [...] 'Τι κάνουμε τώρα'; Και μου απάντησε : 'Κάνε ότι νομίζεις'. Και αυτό έγινε την Πέμπτη». Συνέντευξη Β. Δαμόφλη. Τέλος, σύμφωνα με άλλες καταγραφές, πολλά στελέχη των οργανώσεων δεν υπακούουν στις καθοδηγήσεις: « [...] Έρχεται η δική μου καθοδήγηση και μου λέει : 'Μην μπείτε μέσα, είναι προβοκάτσια'. Τους λέμε εμείς, 'άντε γαμηθείτε' και μπήκαμε. Το ίδιο έκανε και η Καρυστιάνη από τη Νομική, το ίδιο από τη Φυσικομαθηματική αλλά και όλοι». Συνέντευξη Γ. Φιλιππάκη.

από την οργάνωση, διατηρούν σημαντικές δυνάμεις. Παρόλα αυτά, κατά περιόδους θέτουν το ζήτημα της διάλυσης της κατάληψης. Την ίδια θέση παίρνουν και αρκετά στελέχη της Αντί-ΕΦΕΕ,⁶⁷ αλλά οι προσπάθειες αυτές προσκρούουν τόσο στην αντίδραση των οργανωμένων δυνάμεων της «επαναστατικής αριστεράς» όσο και στις διαθέσεις του συγκεντρωμένου πλήθους. Οι δυνάμεις του «Ρήγα Φεραίου» και της Αντί-ΕΦΕΕ, ωστόσο, ελέγχουν τον πολύγραφο, τον ραδιοφωνικό σταθμό και τα κείμενα που βγαίνουν από το Πολυτεχνείο. Επίσης, από τη δεύτερη ημέρα κι έπειτα, ελέγχουν τα συνθήματα, τα οποία την πρώτη ημέρα της κατάληψης είτε ήταν ανεξέλεγκτα είτε κινούνταν προς την κατεύθυνση των αιτημάτων της «επαναστατικής αριστεράς».

Η εξέλιξη των γεγονότων, με την κάθοδο στο Πολυτεχνείο των πιο πολιτικοποιημένων στοιχείων της Αθήνας και την εμπλοκή στις διαδικασίες της κατάληψης εργατικών και μαθητικών εκπροσωπήσεων,⁶⁸ δημιουργεί συνθήκες εξέγερσης. Το γεγονός αυτό αναγκάζει τις κομμουνιστικές οργανώσεις να στρέψουν τους στόχους τους προς συγκεκριμένες πολιτικές κατευθύνσεις. Για τον σκοπό αυτό η Συντονιστική Επιτροπή συνεδριάζει συνεχώς μέσα σε κλίμα έντονων αντιπαραθέσεων, ενώ προτείνονται θέσεις από όλες τις οργανώσεις, με σκοπό ένα τελικό κείμενο που θα συγκεκριμενοποιεί τους στόχους των εξεγερμένων. Η αδυναμία όμως πολιτικής σύγκλισης μεταξύ των δυνάμεων που εμπλέκονται στην εξέγερση δεν επιτρέπει το συγκερασμό των διαφορετικών θέσεων.

Έτσι, το κείμενο που προκύπτει εκφράζει, για πολλοστή φορά, τον κοινό στόχο των πολιτικών δυνάμεων που συμμετέχουν στην κατάληψη, δηλαδή το στόχο της οριστικής απαλλαγής από τη δικτατορία. Με άλλα λόγια, η οξεία διαφοροποίηση που αναπτύσσεται μεταξύ των εμπλεκόμενων πολιτικών δυνάμεων, έχει ως αποτέλεσμα τον περιορισμό των

67. Βλ. Ολ. Δαφέρμος, *ό.π.*, σσ. 160-62.

68. Βλ. Μ. Λέτσα, *Εργατικοί αγώνες στην περίοδο της δικτατορίας*, Εκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα χ.χ.

ΤΟ ΚΚΕ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΚΑΙ Ο «ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ»

πολιτικών στόχων της εξέγερσης στη βάση του αυτονόητου, χωρίς να είναι δυνατόν να δοθεί μια πιο συγκεκριμένη προοπτική στην πολιτική κατάσταση που θα ακολουθούσε την πτώση της δικτατορίας. Η διατύπωση, στο ίδιο κείμενο, ότι η επιζητούμενη πολιτικά κατάσταση συνίσταται στην εδραίωση της λαϊκής κυριαρχίας και εθνικής ανεξαρτησίας, ουσιαστικά, δεν τροποποιεί αυτό το γεγονός, δεδομένου ότι επιδέχεται πολλαπλές ερμηνείες.

Στη συγκυρία αυτή, ο «Ρήγας Φεραίος» διατυπώνει δια των στελεχών του την πρόταση για το σχηματισμό κυβέρνησης εθνικής ενότητας. Η συγκεκριμένη πρόταση, όμως, δεν συμπεριελήφθη στο τελικό κείμενο της Συντονιστικής Επιτροπής, αν και είχε την υποστήριξη της Αντί-ΕΦΕΕ. Ο λόγος της απόρριψής της σχετίζεται με το γεγονός ότι η πιθανή υλοποίησή της, προοπτικά, σηματοδοτούσε την εμπλοκή των αστικών προδικτατορικών δυνάμεων στην επιδιωκόμενη διάδοχη κατάσταση, κάτι που βρισκόταν σε δυσαρμονία με τα δεδομένα και το κλίμα της εξέγερσης και, ασφαλώς, προσέκρουσε στην επίμονη άρνηση των στελεχών της «επαναστατικής αριστεράς».

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ (1974-1984)

Θα επιχειρήσουμε στη συνέχεια μία πρώτη προσέγγιση του τρόπου με τον οποίο η ανανεωτική κομμουνιστική Αριστερά διαχειρίζεται, με αφορμή τις εκδηλώσεις μνήμης της αντιδικτατορικής φοιτητικής δράσης, την πολιτική παρακαταθήκη του κινήματος κατά την περίοδο 1974-1984. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί, ότι η διαχείριση της αντιδικτατορικής φοιτητικής δράσης προκύπτει μέσα από το σύνολο των κοινωνικών και πολιτικών σημασιών που παράγει ο πολιτικός λόγος του ΚΚΕ εσωτ. και τα οποία αφορούν την τρέχουσα κοινωνικο-πολιτική πραγματικότητα, με αφορμή τις επετειακές εκδηλώσεις για την εξέγερση του Νοεμβρίου 1973. Στις σημασιολογικές αυτές διατυπώσεις

της κοινωνικής και πολιτικής ζωής της μεταπολίτευσης αντανακλάται και το αποτέλεσμα της διαδικασίας αναπροσδιορισμού, σε ότι αφορά τον πολιτικό ρόλο των δυνάμεων της κομμουνιστικής ανανέωσης κατά την περίοδο του αντιδικτατορικού αγώνα, καθώς επίσης και ο ιδιαίτερος τρόπος πρόσληψης του φοιτητικού κινήματος μέσα από το πρίσμα που διαμορφώνουν οι νέες συνθήκες.

Η πραγμάτευση του ανωτέρω ζητήματος στηρίζεται στην ανάλυση αποδελτιωμένου υλικού, το οποίο αντλήθηκε από κείμενα για την επέτειο του «Πολυτεχνείου»⁶⁹ που περιέχονται στον *Θούριο*⁷⁰ της περιόδου 1974–1984.

69. Το αρχειακό υλικό προέρχεται εξολοκλήρου από τα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (Α.Σ.Κ.Ι.), το προσωπικό των οποίων ευχαριστώ θερμά για την ουσιαστική συμβολή του στην ολοκλήρωση αυτής της εργασίας. Τα κείμενα του *Θούριου* που χρησιμοποιήθηκαν στο πλαίσιο αυτού του άρθρου, είναι: «Το Πολυτεχνείο Ζει...», ανυπόγραφο, αρ. φ. 8, 29/11/1974, σσ. 4-5, 13· «Το αγωνιστικό μήνυμα της 17ης Νοέμβρη», ανυπόγραφο, αρ. φ. 44, 11/11/1976, σ. 3· Στ. Παπάς, «Οι ΦΕΑ καρδιά του μαζικού κινήματος», αρ. φ. 44, 11/11/1976, σ. 8· Δ. Αθανασόπουλος, «Το μήνυμα του Πολυτεχνείου δεν περιορίζεται στις μέρες του Νοέμβρη», αρ. φ. 44 11/11/1976, σ. 9· «Το Πολυτεχνείο ζει και μας ενώνει!», ανυπόγραφο, αρ. φ. 71, 11/1977, σ. 3· «Μέλη του Ρ.Φ και του ΚΚΕ εσωτ. στην πρώτη γραμμή του αγώνα το Νοέμβρη του 1973», ανυπόγραφο, αρ. φ. 71, 11/1977, σσ. 6-7· «Θυμήσου το Πολυτεχνείο, πάλεψε για τη δημοκρατία», ανυπόγραφο, αρ. φ. 90, 26/10/1978, σ. 3· «Μέλη της Συντονιστικής Επιτροπής και συνδικαλιστές της εποχής απαντούν σε ερωτήσεις», αρ. φ. 90, 26/10/1978, σσ. 8-10· «Ο Ρήγας Φεραίος στη δικτατορία», ανυπόγραφο, αρ. φ. 91, 30/11/1978, σ. 2· «Ο Ρήγας μπροστά στα 60 χρόνια του ΚΚΕ», ανυπόγραφο, αρ. φ. 91, 30/11/1978, σ. 3· Μπ. Γεωργούλας, «Πολυτεχνείο '78: Λαϊκή γιορτή, αγωνιστική συνέχεια», αρ. φ. 91, 30/11/1978, σσ. 4-5· «Πολυτεχνείο: Μια επέτειος για τη νεολαία και τη δημοκρατία», ανυπόγραφο, αρ. φ. 111, 15/11/1979, σ. 3· «Από τις προσφυγές στα πρωτοδικεία μέχρι την εξέγερση του Πολυτεχνείου», ανυπόγραφο, αρ. φ. 111, 15/11/1979, σσ. 8-9· «Πολυτεχνείο '79: μερικά συμπεράσματα», ανυπόγραφο, αρ. φ. 112, 29/11/1979, σ. 3· Σ. Ιωάννου, «Ο Θούριος συζητάει με τον Σταύρο Ιωαννίδη —μέλος του Κ.Σ. του Ρήγα—

Πρέπει ακόμα να σημειωθεί ότι για το έτος 1975 δεν υπάρχει διαθέσιμο αρχειακό υλικό, για το έτος 1980 δεν μπορούν να εξαχθούν συμπεράσματα λόγω της αποκλειστικής ενασχόλησης των αρθρογράφων με τα σοβαρότατα επεισόδια που ακολούθησαν την πορεία για το Πολυτεχνείο τη χρονιά εκείνη, ενώ για το έτος 1982 το διαθέσιμο υλικό θεωρείται ανεπαρκές.

Από τη διαδικασία της αποδελτίωσης των κειμένων προέκυψαν δέκα διαφορετικές κατηγορίες, τα περιεχόμενα των οποίων αξιολογούν με συγκεκριμένο τρόπο την πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα των ετών 1974-1984. Οι κατηγορίες αυτές αναφέρονται στις εξής σημασίες:

«Αντιδικτατορικές / Αντιχουντικές»: Εδώ εντάσσονται νοήματα τα οποία προκύπτουν από αξιολογήσεις, στάσεις, αναφορές, ιδεολογικο-πολιτικές εγκλήσεις, κ.λπ., στη βάση των οποίων τονίζεται ο κίνδυνος παλινδρόμησης σε μία στρατιωτική δικτατορία.

«Αντιιμπεριαλιστικές» και «Αντιαμερικανικές»: Πρόκειται για τις περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες, αμέσως ή εμμέσως, αναδύεται η αντίθεση στον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό. Αυτές οι δύο κατηγορίες, ως ένα βαθμό, είναι επικαλυπτόμενες ή η μία προκύπτει από την άλλη.

για το Πολυτεχνείο, τους αγώνες των νέων, για τη δημοκρατία», αρ. φ. 149, 11/11/1981, σσ. 13-15· «Ο αγώνας ξεκίνησε από τις 21 Απρίλη 1967», ανυπόγραφο, αρ. φ. 164, 15/11/1982, σ. 19· Σ.Χ., «Πολυτεχνείο 1974-1981», αρ. φ. 164, 15/11/1982, σσ. 20-23· «Πολυτεχνείο 1983: Προσδοκίες και οράματα», άρθρο της σύνταξης, αρ. φ. 180, σ. 3· Στέφανος Μ., «Οι δυνάμεις της κομμουνιστικής ανανέωσης κορμός του αντιδικτατορικού αγώνα», αρ. φ. 180, 11/1983, σσ. 11-14· Μ. Τ., «Φοιτητικές Επιτροπές Αγώνα» (Αναδημοσίευση από το περιοδικό *Δημοκρατικός Αγώνας*, Λονδίνο, Μάρτης 1976), αρ. φ. 180, 11/1983, σσ. 15-17· «Ελληνοευρωπαϊκή Κίνηση Νέων. Μια σχεδόν άγνωστη και αγνοημένη νεολαιίστικη οργάνωση των χρόνων της δικτατορίας», ανυπόγραφο, αρ. φ. 180, 11/1983, σσ. 18-26· «Ο Ρήγας υψώνει τη σημαία της αντίστασης», ανυπόγραφο, αρ. φ. 193, 15/11/1984, σσ. 12-13· Κ. Κωσταράκος, Στ. Παπάς, «Για έναν μαζικό και ενωτικό γιορτασμό», αρ. φ. 193, 15/11/1984, σσ. 14-15.

70. Ο *Θούριος* είναι το επίσημο όργανο του Κεντρικού Οργάνου της ΕΚΟΝ «Ρήγας Φεραίος», δηλαδή της οργάνωσης νεολαίας του ΚΚΕ Εσωτερικού, στην περίοδο της μεταπολίτευσης.

«Αντιμοναρχικές»: Η κατηγορία αυτή σημαίνει την πραγματικότητα στη βάση πολιτικών τοποθετήσεων οι οποίες έρχονται σε πλήρη αντίθεση με την περίπτωση μιας βασιλικής παλινόρθωσης, και προκύπτει από την επεξεργασία των κειμένων του Νοεμβρίου 1974, περίοδο κατά την οποία η έκβαση του πολιτειακού ζητήματος εκκρεμεί.

«Δημοκρατικές»: Η κατηγορία αυτή οργανώνεται από αναλύσεις και θέσεις που θίγουν ζητήματα τα οποία αναφέρονται στην ανάγκη προάσπισης των δημοκρατικών θεσμών και διεύρυνσης του περιεχομένου τους.

«Εθνικό-απελευθερωτικές»: Αναφέρεται σε σημασίες σχετιζόμενες με ζητήματα εθνικής κυριαρχίας και ανεξαρτησίας οι οποίες αποδίδονται στην τρέχουσα πραγματικότητα.

«Εθνικές»: Εδώ, με αφορμή τις εκδηλώσεις μνήμης της εξέγερσης, θίγονται ζητήματα σχετικά με το κυπριακό πρόβλημα, την κρίση στο Αιγαίο αλλά και με το ευρύτερο ζήτημα των ελληνοτουρκικών σχέσεων.

«Αντικυβερνητικές»: Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται σημασίες που προσδίδουν μία «αντιδεξιά» πολιτική προοπτική στην τρέχουσα πραγματικότητα.

«Παλλαϊκές / Μαζικές / Ενωτικές»: Είναι μία κατηγορία η οποία, ουσιαστικά, προσδιορίζει όλα τα υπόλοιπα κοινωνικο-πολιτικά νοήματα, δεδομένου ότι τα περιεχόμενά της (ενότητα, μαζική διεκδίκηση, παλλαϊκή κινητοποίηση, κ.ο.κ) αποτελούν το σταθερό πλαίσιο αναφοράς όλων των άλλων σημάνσεων.

Τέλος, μία κατηγορία η οποία περιλαμβάνει σημασίες που αναφέρονται σε προβληματισμούς σχετικούς με την *αυτόνομη ανάπτυξη και ισοχороποίηση μαζικών κοινωνικών κινημάτων*. Αυτές οι τελευταίες σημασίες εμφανίζονται σε μία πιο όψιμη φάση της μεταπολιτευτικής περιόδου, μετά το έτος 1983.

Σε αρκετές περιπτώσεις, τα νοήματα που αποδίδονται στην τρέχουσα πραγματικότητα προκύπτουν από τις ευθείες αναφορές των συντακτών, ενώ, σε αρκετές άλλες, η σημασιοδότηση είναι αποτέλεσμα ποιολογικής ανάλυσης και επεξεργασίας των κειμένων. Για παράδειγμα, οι

«αντιδικτατορικές / αντιχουντικές» σημασίες είτε προκύπτουν με άμεσο τρόπο από τις διατυπώσεις του συντάκτη του κειμένου, είτε καθορίζονται εμμέσως από τις πολλαπλές αναφορές του στον κίνδυνο, επί παραδείγματι, συσπείρωσης και επαναδραστηριοποίησης χουντικών στοιχείων. Σε άλλες περιπτώσεις, μερικές κατηγορίες ανάλυσης είναι δυνατόν να παρουσιάζουν έναν σημαντικό βαθμό αμοιβαίας συσχέτισης ή και επικάλυψης. Τέτοια λ.χ. είναι η περίπτωση που προαναφέρθηκε, δηλαδή των κατηγοριών οι οποίες αποδεσμεύουν «αντιμπεριαλιστικές» και «αντιαμερικανικές» σημασίες. Στις περιπτώσεις αυτές, υπάρχει η δυνατότητα να αναχθεί η μία κατηγορία στην άλλη ή τα περιεχόμενά τους να αποτελέσουν μια ευρύτερη κατηγορία, αποτελούμενη από περιεχόμενα που συμπεριλαμβάνονται και στις δύο.

Συμπερασματικά, η κατηγορία με τη μεγαλύτερη συχνότητα στα εμπειρικά δεδομένα είναι εκείνη που αξιολογεί την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα στη βάση σημασιών οι οποίες αναφέρονται σε ένα ενωτικό και μαζικό διεκδικητικό πλαίσιο⁷¹ και σχετίζεται με ζητήματα σταθεροποίησης και διεύρυνσης των δημοκρατικών θεσμών («δημοκρατικές» σημάνσεις), με σημασίες και αναφορές στη βάση των οποίων αξιολογείται αρνητικά κάθε πιθανότητα επιστροφής σε στρατιωτικές μορφές διακυβέρνησης («Αντιδικτατορικές / Αντιχουντικές» σημάνσεις) και σε αξιολογήσεις μέσω των οποίων θίγονται ζητήματα εθνικής κυριαρχίας και ανεξαρτησίας («Εθνικό - απελευθερωτικές» σημάνσεις).

Επίσης, μεγάλη συχνότητα εμφανίζουν σημάνσεις χαρακτηριζόμενες από έντονο αντιαμερικανισμό, καθώς επίσης και όσες αξιολογούν την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα μέσα από το πρίσμα των εθνι-

71. Πρόκειται για την κατηγορία που περιλαμβάνει «παλλαϊκές / μαζικές / ενωτικές» σημασίες, και η οποία εμφανίζεται συνολικά οκτώ φορές. Δεδομένου ότι, από τα έντεκα συνολικά έτη που καλύπτει η επεξεργασία της αποδελτίωσης των κειμένων, σε τρία από αυτά (1975, 1980, 1982), για λόγους που αναφέρονται παραπάνω, δεν είναι δυνατόν να εξαχθούν συμπεράσματα, προκύπτει ότι τα περιεχόμενα αυτής της κατηγορίας αξιολογούν με διαρκή τρόπο την πραγματικότητα των πρώτων δέκα ετών της μεταπολίτευσης.

κών προβλημάτων και της γενικότερης κατάστασης των ελληνοτουρκικών σχέσεων.⁷²

Παρόμοια συχνότητα εμφάνισης παρουσιάζουν και οι «αντιιμπεριαλιστικές» σημασίες, στο πλαίσιο των οποίων εκφράζονται αιτήματα όπως η έξοδος της χώρας από το ΝΑΤΟ, το κλείσιμο των αμερικανικών βάσεων, κ.ο.κ. Δεδομένου ότι η αντιιμπεριαλιστική θέση, στην συγκεκριμένη περίπτωση, εκφράζει μια ξεκάθαρη αντιαμερικανική διάθεση, το «Αντιαμερικανικό» σημασιολογικό περιεχόμενο εμφανίζεται με την μεγαλύτερη συχνότητα στα δεδομένα και επομένως μαζί το «Παλλαϊκό / Μαζικό / Ένωτικό» περιεχόμενο, συνθέτουν το γενικότερο και σταθερότερο πλαίσιο αξιολόγησης της κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας των ετών 1974-1984.

Η κατηγορία που αναφέρεται σε «Αντικυβερνητικές» σημασίες, καθώς και εκείνη η οποία εισάγει σημασιοδοτήσεις σχετιζόμενες με την ανάπτυξη των μαζικών κινημάτων, παρουσιάζουν τη μικρότερη συχνότητα. Η πρώτη σηματοδοτεί μια αντιδεξιά πολιτική προοπτική και παρουσιάζεται κατά τα έτη 1977 και 1979. Η δεύτερη εμφανίζεται στην ύστερη φάση αυτής της περιόδου (1983 και έπειτα) και συνιστά ένα νέο στοιχείο στον τρόπο αξιολόγησης της κοινωνικής και πολιτικής ζωής.

Τέλος, η κατηγορία που περιλαμβάνει «Αντιμοναρχικές» σημασίες αποτελεί ένα καθαρά συγκυριακό σημασιολογικό γεγονός, το οποίο συνδέεται με το ανοιχτό ζήτημα της διευθέτησης του πολιτειακού ζητήματος κατά το έτος 1974.⁷³

Ένα στοιχείο με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, το οποίο προκύπτει από τη σύγκριση των δεδομένων στον άξονα του χρόνου, είναι η διαφοροποίηση που παρουσιάζουν τα σημασιολογικά περιεχόμενα στο κλείσιμο της δεκαετίας του '70. Συγκεκριμένα, το έτος 1981 συνιστά σημείο καμπής σε ό,τι αφορά την παραγωγή των κοινωνικο-πολιτικών σημασιών. Κα-

72. Πρόκειται για τις κατηγορίες με «Αντιαμερικανικές» και «Εθνικές» σημασίες αντίστοιχα.

73. Εμφανίζεται αποκλειστικά κατά το συγκεκριμένο έτος.

τά την περίοδο 1974-1980, παρατηρείται πύκνωση των νοηματοδοτήσεων, σε αντίθεση με τα σημεία του χρονολογικού άξονα τα οποία τοποθετούνται μεταξύ των ετών 1982-1984. Σε αυτή τη δεύτερη χρονολογική περιοχή, αφενός παρατηρείται αξιοσημείωτη αραιώση των σημάνσεων, αφετέρου η εισαγωγή ενός νέου στοιχείου, το οποίο για πρώτη φορά εμφανίζεται ως φορέας νοηματοδότησης του κοινωνικο-πολιτικού πεδίου. Πρόκειται, όπως προαναφέρθηκε, για τις σημασίες εκείνες που σχετίζονται με τη δυνατότητα ανάπτυξης πολιτικά αυτόνομων κοινωνικών κινήματων. Παράλληλα, είναι εμφανές ότι την αραιώση των σημάνσεων, σε σχέση με τα έτη 1974-1980, δεν αντικαθιστά η εισαγωγή νέων σημασιολογικών περιεχομένων κατά τα επόμενα έτη, με μοναδική εξαίρεση την εισαγωγή της συζήτησης για τα μαζικά κινήματα.

Το περιεχόμενο των σημασιών που παράγονται την περίοδο 1974-1980 αντιστοιχεί και, ουσιαστικά, ακολουθεί την όλη θεματολογία που αναπτύσσεται κατά το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα στο πλαίσιο του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Για παράδειγμα, αντιχουντικές αναφορές είναι απολύτως συμβατές με τη ρευστότητα που παρουσιάζει η πρόωμη μεταπολιτευτική φάση στο ζήτημα της σταθεροποίησης του κοινοβουλευτισμού και στην απουσία καθοριστικού πολιτικού ελέγχου στον στρατιωτικό μηχανισμό. Όταν ο κοινοβουλευτικός έλεγχος σταθεροποιείται πάνω στους καταπιεστικούς μηχανισμούς, οι αντιφασιστικές και αντιχουντικές σημασίες υποχωρούν διότι τα πραγματολογικά δεδομένα δεν τις υποστηρίζουν. Ανάλογες παρατηρήσεις μπορούν να διατυπωθούν και για τις υπόλοιπες περιπτώσεις. Ακόμα και σταθερότερες σημάνσεις οι οποίες, στο χώρο της ελληνικής Αριστεράς, παρουσιάζουν μακρά συνέχεια, όπως ο αντιαμερικανισμός ή ο αντιιμπεριαλισμός, σε ένα βαθμό υποχωρούν από το 1981 και έπειτα. Η διαφοροποίηση αυτή, ως ένα βαθμό, σχετίζεται και με την εκλογική νίκη του ΠΑΣΟΚ τον Οκτώβριο του 1981. Η άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία σηματοδοτεί μία πολιτική τομή η οποία επιδρά στις σημασίες που παράγονται στο πλαίσιο του αριστερού δημόσιου λόγου της συγκεκριμένης περιόδου. Διότι για πρώτη φορά μετά τον εμφύλιο, με εξαίρεση ίσως τη σύντομη περίοδο 1963-1965,

αντιδεξιές πολιτικές δυνάμεις με ριζοσπαστικό κοινωνικό-πολιτικό λόγο⁷⁴ εγκαθίστανται στην εξουσία. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αναδιατύπωση του περιεχομένου των σημάνσεων που παράγονται από την ελληνική Αριστερά στις αρχές της δεκαετίας του '80.

Ένα άλλο βαρύνουσα σημασίας χαρακτηριστικό γνώρισμα των νοημάτων που αποδίδονται στην κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα, κατά την περίοδο 1974-1984, συνίσταται στη διαρκή πλαισίωσή τους από ενωτικές εκκλήσεις. Για παράδειγμα, ενώ υποχωρούν κοινωνικο-πολιτικές σημασίες οι οποίες αναφέρονται στη διεύρυνση των δημοκρατικών θεσμών (κυρίως μετά το έτος 1980), επιμένουν νοήματα τα οποία σχετίζονται με μαζικο-ενωτικές σημάνσεις.

Θεωρούμε ότι το γεγονός αυτό οφείλεται στην αλληλεπίδραση παραγόντων οι οποίοι σχετίζονται τόσο με την κατάσταση στην οποία βρίσκεται το ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα κατά την δεδομένη περίοδο, όσο και με τις νέες εξελίξεις που δρομολογούνται μετά την επιστροφή στους κοινοβουλευτικούς θεσμούς. Οι δυνάμεις της κομμουνιστικής Αριστεράς, έπειτα από την νόμιμη ένταξή τους στο θεσμικό πολιτικό πλαίσιο της μεταπολίτευσης, είναι υποχρεωμένες να διαχειριστούν, με επωφελή πολιτικά τρόπο, το φαινόμενο της πολυδιάσπασής τους. Παράλληλα, κατά την ίδια περίοδο, η είσοδος της ελληνικής κοινωνίας στις λεγόμενες εκσυγχρονιστικές διαδικασίες συνεπάγεται ευρείας κλίμακας ταξικές αναδιαρθρώσεις εντός του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, μέσω των οποίων μετατοπίζεται προοδευτικά μεγάλο μέρος της κοινωνικής βάσης σε πιο μικροαστικές ταξικές θέσεις.⁷⁵

74. Σε αυτή την πρώτη φάση της πολιτικής του παρουσίας, το ΠΑΣΟΚ, έστω και μόνο σε επίπεδο προγραμματικών διακηρύξεων, εμφανίζεται ως ένα κόμμα της παραδοσιακής Αριστεράς (βλ. την ιδρυτική του διακήρυξη) και, από την άποψη αυτή, αφήνει ανοιχτό με την άνοδό του στην εξουσία το ζήτημα της υλοποίησης πολιτικών στόχων που συνάδουν προς τα πολιτικό - ιδεολογικά περιεχόμενα τα οποία χαρακτηρίζουν μία μεγάλη μερίδα του ελληνικού αριστερού χώρου κατά την δεκαετία του '70.

75. Σχετικά με το ζήτημα της διαδικασίας μικροαστικοποίησης της κοινωνι-

Στο συνδυασμό αυτών των δύο δεδομένων συγκροτείται ο συμβολικός χαρακτήρας που προσλαμβάνει το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα, στο πλαίσιο της μεταπολιτευτικής ελληνικής κοινωνίας. Το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα μετατρέπεται σε βασικό σύμβολο της τρίτης ελληνικής δημοκρατίας και αποκρυσταλλώνεται, προοδευτικά, στις κοινωνικές αναπαραστάσεις γύρω από τον άξονα της πολιτικής οπτικής των αριθμητικά κυρίαρχων μικροαστικών στρωμάτων. Με τον τρόπο αυτό, μέρος των πραγματολογικών χαρακτηριστικών του αντιδικτατορικού φοιτητικού αγώνα, κυρίως εκείνα που αναφέρονται στον αριστερό του προσανατολισμό, υποχωρούν και αντικαθίστανται από μία σειρά μυθοπλαστικών στοιχείων. Τα στοιχεία αυτά συμπυκνώνονται στις έννοιες της «ομοψυχίας» και της «καθολικής συμμετοχής» στην πάλη κατά της δικτατορίας, αντικαθιστώντας τα πραγματολογικά στοιχεία που αναφέρονται στον αριστερό πολιτικό χαρακτήρα του κινήματος και τα οποία, εκ των πραγμάτων, μετέθεταν το πολιτικό διακύβευμα της

κής βάσης στο πλαίσιο της μεταπολεμικής ελληνικής κοινωνίας, διαδικασία που ουσιαστικά αναπτύσσεται ήδη από την δεκαετία του '60 και διευρύνεται κατά την δεκαετία του '70, υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός μελετών. Οι μελέτες αυτές, παρά το ότι αντιμετωπίζουν το συγκεκριμένο θέμα στη βάση διαφορετικών ερμηνευτικών πλαισίων, στην πλειοψηφία τους υπογραμμίζουν τον βαρύνοντα ρόλο και το ειδικό βάρος των μεσαίων και μικροαστικών στρωμάτων στο πλαίσιο του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Το θέμα αυτό παραμένει υπό διερεύνηση. Για τη σχετική συζήτηση, βλ. ενδεικτικά, Κ. Τσουκαλάς, *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1987, σσ. 119-126 και σσ. 225-249· Κ. Τσουκαλάς, Θ. Μαλούτας, Σ. Πεσμαζόγλου, Ν. Ρουτζούνης, Μ. Αγγουράκης, *Προσεγγίσεις, Κοινωνική Δομή και Αριστερά, Σύγχρονη Εποχή*, Αθήνα 1990, σσ. 53-55· Γ. Καραμπελιάς, *Κράτος και κοινωνία στη μεταπολίτευση (1974-1988)*, Εξάντας, Αθήνα 1989, σσ. 74-81, 94-110 και σσ. 155-167 και Β. Φίλιας, *Όψεις της διατήρησης και της μεταβολής του κοινωνικού συστήματος*, Νέα Σύνορα, Αθήνα 1979, τόμ. Β', σσ. 217-227. Για τις ιδιαίτερες πλευρές της ψυχοκοινωνικής τοποθέτησης των μικροαστικών στρωμάτων, βλ. Β. Φίλιας, *Δεκατέσσερα Δοκίμια Κοινωνιολογίας*, Μπουκουμάνης, Αθήνα 1991, σσ. 37-71.

σης σε μία προοπτική ρήξης με το «αστικό κράτος». Με ανάλογο τρόπο οργανώνεται στις κοινωνικές αναπαραστάσεις ο χαρακτήρας της δικτατορίας. Στο πλαίσιο αυτό, το στρατιωτικό πραξικόπημα είναι πράξη επίορκων και «αφρόνων» αξιωματικών, επομένως πράξη που στερείται πολιτικών ελατηρίων. Τελικό αποτέλεσμα όλης αυτής της διαδικασίας είναι η αποϊδεολογικοποίηση της πολιτικής παρακαταθήκης του αντιδικτατορικού φοιτητικού αγώνα.

Η κυρίαρχη μικροαστική πολιτική οπτική που, από τη δεκαετία του '70, οργανώνει τις κοινωνικές αναπαραστάσεις για το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα συμπίπτει, από μία άποψη, με τις πολιτικές αναγκαιότητες της ελληνικής κομμουνιστικής Αριστεράς. Οι νέες εξελίξεις που παράγονται στο πλαίσιο των διαδικασιών του κοινωνικού και οικονομικού εκσυγχρονισμού των δεκαετιών '70 και '80 έρχονται σε πλήρη αντίθεση με το περιεχόμενο του πολιτικού λόγου των αριστερών κοινοβουλευτικών δυνάμεων, ενός λόγου ο οποίος μένει καθηλωμένος στο επίπεδο αδιέξοδων πολιτικών και ιδεολογικών επιλογών. Ταυτόχρονα, για την ελληνική κομμουνιστική Αριστερά, η ενότητα των δυνάμεων της παραμένει διαρκές ζητούμενο και η αδυναμία της πραγμάτωσής του εκλογικεύεται μέσω ιστορικών αλλοιώσεων που παράγει η μυθολογική ανασκευή της αντιδικτατορικής φοιτητικής δράσης. Η υποτιθέμενη «ενότητα», ως το βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα της πάλης κατά της δικτατορίας στον φοιτητικό χώρο —ένα διαρκές και επαναλαμβανόμενο ρητορικό σχήμα του αριστερού μεταπολιτευτικού δημόσιου λόγου— συνιστά την εκλογίκευση του φαινομένου της πολυδιάσπασης και την αδυναμία της υπέρβασής της. Με τον τρόπο αυτό, μπορεί κανείς να ερμηνεύσει τόσο τα μυθολογικά χαρακτηριστικά των «επίσημων αφηγήσεων»⁷⁶ της ελληνικής Αριστεράς για το φοιτητικό κίνημα του

76. Με το όρο «επίσημες αφηγήσεις» εννοούμε τους διαφορετικούς τρόπους (ανακοινώσεις, αποφάσεις, δηλώσεις, χρονολόγια, κ.ο.κ), με τους οποίους τα υπεύθυνα όργανα των κομμάτων της Αριστεράς ή τα έντυπά τους αναφέρονται στο αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα κατά τη διάρκεια της μεταπολιτευτικής περιόδου.

1972–1973 όσο και την αδυναμία της διαχείρισης της πολιτικής του παρακαταθήκης στη δεκαετία του '70.⁷⁷ Η πολιτική διαχείριση της αντιδικτατορικής φοιτητικής δράσης από τις οργανωμένες δυνάμεις του ελληνικού κοινοβουλευτικού αριστερού χώρου, εξαντλείται —μέσα από την αντιστροφή μέρους των πραγματολογικών της στοιχείων— στην πραγμάτωση μίας φαντασιακής ενότητας αυτών των δυνάμεων. Ωστόσο, αυτό το πλαίσιο επεξεργασίας της πολιτικής και κοινωνικής διάστασης του αντιδικτατορικού φοιτητικού αγώνα δεν προσφέρει άλλα περιθώρια αξιοποίησής του, από την άποψη ότι οποιαδήποτε άλλη συνιστώσα της πολιτικής παρακαταθήκης του κινήματος μένει δέσμια των εσωτερικών αντιφάσεων που προαναφέρθηκαν. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, οι πολυποικίλες πολιτικο-ιδεολογικές προοπτικές που εκφράστηκαν κατά την περίοδο της αντιδικτατορικής δράσης συμπυκνώθηκαν, κατά την διάρκεια των ετών που ακολούθησαν, στην πλέον προφανή και αυτονόητη επιδίωξη των διαφορετικών αριστερών πολιτικών δυνάμεων που έδρασαν στο πλαίσιό του, δηλαδή στην προσπάθεια της κατάλυσης του «κράτους εκτάκτου ανάγκης», σύμφωνα με την ορολογία του Νίκου Πουλαντζά. Στη βάση αυτού του προφανούς πραγματολογικού δεδομένου οργανώνεται, από την πλευρά της ελληνικής Αριστεράς, το μυθολογικό περιεχόμενο της αντιδικτατορικής φοιτητικής πάλης. Το μυθοπλαστικό στοιχείο της «ενότητας», αν και αναφέρεται στην περίοδο της δικτατορίας, λειτουργεί παραδειγματικά ως ενωτικό πρόταγμα μεταπολίτευσης: «Ενότητα τώρα, όπως και τότε». Η γεφύρωση της πραγματικότητας με το φαντασιακό περιεχόμενο επιτυγχάνεται μέσω του μύ-

77. Σ' αυτές τις «επίσημες αφηγήσεις» η δράση του αντιδικτατορικού φοιτητικού κινήματος παρουσιάζεται με έναν ασυνεχή τρόπο, από την άποψη ότι δεν συνδέεται με την ευρύτερη αντιδικτατορική δράση, η οποία, σε ένα σημαντικό βαθμό, επηρέασε και την ανάπτυξη του φοιτητικού κινήματος, αλλά ούτε και εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο που δημιουργεί η πραγματικότητα του μετεμφυλιακού κράτους και ειδικότερα η κοινωνικο-πολιτική πραγματικότητα της δεκαετίας του '60 στην Ελλάδα. Ενδεικτική αυτής της ασυνέχειας της επίσημης εξιστόρησής είναι η υποβάθμιση του ρόλου των αντιστασιακών οργανώσεων.

θου, ο οποίος, για να είναι λειτουργικός, πρέπει να απλοποιεί τις παραστάσεις του παρόντος σε ένα και μοναδικό σημαίνον. Έτσι, το σύνολο της αντιδικτατορικής φοιτητικής δράσης με τα πολυποίκιλα σημαίνοντά της απορροφάται, καθ' ολοκληρία, στο πραγματολογικό στοιχείο της εξέγερσης και συμβολοποιείται, αποκλειστικά, στον φυσικό χώρο του πολυτεχνείου.

Το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα και η δράση του μετασχηματίζονται σε συμβολικά σημαίνοντα του μεταπολιτευτικού αριστερού πολιτικού πεδίου, ενώ τα σύνθετα πολιτικά φαινόμενα της περιόδου αυτής ανάγονται σε απλά διχοτομικά σχήματα.⁷⁸ Με παρόμοιο τρόπο, τα ποικιλώνυμα πολιτικά σχήματα τα οποία δραστηριοποιήθηκαν κατά την περίοδο της δράσης του κινήματος, απορροφώνται μέσα στη μεταφυσική κατηγορία του «Λαού» ή της αδιαφοροποίητης κοινωνικής κατηγορίας των «Εξεγερμένων φοιτητών».

Επίσης, σε αυτή τη βάση συγχέεται η αλληλεγγύη (βασικό πραγματολογικό στοιχείο του κινήματος) με την ενότητα (μυθοπλαστική κατασκευή της μεταπολιτευτικής ρητορείας). Η αλληλεγγύη, η οποία εμφανίζεται σε όλη την περίοδο της δράσης του κινήματος αλλά κυρίως

78. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το τυπικότερο διχοτομικό σχήμα στη βάση του οποίου ερμηνεύεται η αντιδικτατορική φοιτητική δράση αλλά και, ειδικότερα, η εξέγερση του Νοεμβρίου, συνίσταται στο δίπολο Χούντα-Λαός. Είναι ενδιαφέρον ότι τέτοιου τύπου διχοτομικά ερμηνευτικά σχήματα για τη δράση του φοιτητικού κινήματος, δεν διακινούνται μόνο στο πλαίσιο της κυρίαρχης αφήγησης αλλά υιοθετούνται και από το σύνολο σχεδόν των πολιτικών οργανισμών της μεταπολιτευτικής Αριστεράς. Κατά τη γνώμη μας, το γεγονός αυτό συνιστά ουσιαστική ένδειξη της ενσωμάτωσης του ιδεολογικού και πολιτικού περιεχομένου της εξέγερσης στο κυρίαρχο ιδεολόγημα του μεταπολιτευτικού κοινοβουλευτισμού, το οποίο προσδιορίζεται, εν πολλοίς, από μια διευρυμένου βαθμού συναίνεση στο επίπεδο της βάσης του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Αυτός ο σχετικά υψηλός βαθμός συναίνεσης αντανακλάται και στο επίπεδο των πολιτικών εκπροσωπήσεων, με τελικό αποτέλεσμα μια ενιαία επίσημη εκδοχή για το παρελθόν που αναπτύσσεται μέσω των εν λόγω διχοτομικών σχημάτων.

στη βάση του εξεγερμένου σώματος της κατάληψης του Νοεμβρίου, αποτελεί εγγενές χαρακτηριστικό της εξέγερσης. Προσφέρει, δηλαδή, ένα προστατευτικό πλαίσιο στους εγκλείστους του Πολυτεχνείου και δημιουργείται αυθόρμητα.

Η ενότητα, όμως, των δυνάμεων της Αριστεράς, προϋποθέτει το συντονισμό των επιμέρους «γραμμών» στον άξονα κοινών στρατηγικών επιλογών, οι οποίες δεν είναι το αποτέλεσμα της ανάγκης που εκφράζεται απέναντι στις υπερέχουσες κατασταλτικές δυνατότητες του αντιπάλου αλλά μιας συνειδητής και επίσημα διατυπωμένης θέλησης για προγραμματικές συγκλίσεις. Αλλά αυτό δεν συνέβη ούτε κατά τη συνολική διάρκεια της δράσης του κινήματος, ούτε κατά την ύστατη στιγμή της αντιπαράθεσής του με το στρατιωτικό καθεστώς, δηλαδή κατά τη διάρκεια της κατάληψης του Νοεμβρίου και της εξέγερσης. Οι θυελλώδεις συνεδριάσεις της Συντονιστικής Επιτροπής, η γραμμή της αποχώρησης που προτάθηκε από την επίσημη κομμουνιστική εκπροσώπηση του ΚΚΕ και ΚΚΕ εσωτ. και η οποία απορρίφθηκε από τις άλλες τάσεις, αλλά και οι σφοδρές συγκρούσεις ανάμεσα στις οργανώσεις για την κατάληψη πλεονεκτικών θέσεων μέσα στο Πολυτεχνείο που αφορούσαν τον έλεγχο του ραδιοφωνικού σταθμού, του πολύγραφου, των κειμένων, των συνθημάτων, κ.λπ, είναι η απτή απόδειξη της αδυναμίας των Αριστερών δυνάμεων να επιτύχουν μια ουσιαστική και στρατηγικού χαρακτήρα ενότητα κατά τη διάρκεια της εξέγερσης.

Οι συγκεκριμένες αντιπαράθεσεις συνεχίστηκαν και κατά την περίοδο που μεσολάβησε από την καταστολή της εξέγερσης μέχρι και την πτώση της δικτατορίας. Ενδεικτικός είναι ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίστηκαν στελέχη του κινήματος –τα οποία σε αυτή τη δεύτερη φάση πέρασαν στην παρανομία – από τις επίσημες κομματικές γραμμές αντιπάλων τάσεων.⁷⁹

79. Βλ. εφ. *Πανσπουδαστική*, Συνδικαλιστικό Όργανο της Αντιδικτατορικής Εθνικής Φοιτητικής Ένωσης Ελλάδας, αρ. φ. 8 (Γενάρης – Φλεβάρης 1974). Πρβλ. συνεντεύξεις Δ. Μαυρογένη και Σπ. Γεωργάτου.

Η αδυναμία συγκρότησης ενός ενωτικού πλαισίου δράσης στον φοιτητικό χώρο, το οποίο να ξεπερνά την αυτονόητη κοινή βούληση όλων των αριστερών πολιτικών δυνάμεων για απαλλαγή από τη δικτατορία, αποτελεί σε μεγάλο βαθμό τη λογική συνέπεια της διάσπασης του κομμουνιστικού κινήματος στην Ελλάδα στα τέλη της δεκαετίας του '60. Η εμπλοκή των δυνάμεων που προέκυψαν από τη διάσπαση αυτή, στις πολιτικές διαδικασίες συγκρότησης και δράσης του φοιτητικού κινήματος, ήταν επόμενο να μεταφέρει και στο εσωτερικό του την πάλη των γραμμών και να διαφοροποιήσει τόσο τους στόχους όσο και τις πολιτικές του προοπτικές. Από την άποψη αυτή το στοιχείο της πολιτικής σύγκρουσης που παρατηρήθηκε στο εσωτερικό του κινήματος δεν μπορεί να αξιολογηθεί ως εγγενές στοιχείο του οργανωτικού του σχήματος ή της πολιτικής του δράσης. Αντιθέτως, το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα, από τα τέλη του 1972 κι έπειτα, ενσωμάτωσε στην πρακτική του το στοιχείο της ενδοκομμουνιστικής διένεξης, ένα στοιχείο κυρίαρχο, από τα μέσα της δεκαετίας του '50, στην κουλτούρα και πρακτική του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος. Κατά συνέπεια, η αδυναμία επίτευξης ενός ενωτικού πλαισίου είναι το αποτέλεσμα των πολιτικών όρων συγκρότησης και λειτουργίας του στην ιδιάζουσα κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα των αρχών της δεκαετίας του '70 στην Ελλάδα.

Η αντιστροφή αυτού του πραγματολογικού δεδομένου από τη μεταπολιτευτική αριστερή ρητορεία αποτελεί τη μοναδική, σε αυτό το πλαίσιο, κριτική διάσταση της συζήτησης. Κριτική και σε ένα βαθμό διαφωτιστική της αδυναμίας των αριστερών δυνάμεων της μεταπολίτευσης να αρθρώσουν έναν πολιτικό λόγο μέσα από τον οποίο να αναδεικνύουν νέες κατευθύνσεις που δημιουργούνται στο πλαίσιο του μεταπολιτευτικού κράτους και να εκφράσουν, διεκδικητικά, πολιτικούς στόχους οι οποίοι να οδηγούν στην υλοποίηση των πολιτικών προγραμμάτων που διατυπώνουν τα κόμματα της Αριστεράς. Απόδειξη αυτού του γεγονότος είναι η συρρίκνωση της εκλογικής τους βάσης, παρά τον σημαντικότερο ρόλο που παίζουν στην αμέσως προηγούμενη περίοδο. Μπροστά σε αυτή την πραγματικότητα, οι δυνάμεις της κομμουνιστικής ανανέω-

σης υφίστανται μία προοδευτική και συνεχή ήττα.⁸⁰ Η σχετική συσπείρωση και σταθεροποίηση των δυνάμεων της κομμουνιστικής Αριστεράς στο ΚΚΕ, κατά την ίδια περίοδο, επιβεβαιώνει αυτό το γεγονός. Παράλληλα, κατά το ίδιο χρονικό διάστημα, το ΚΚΕ εσωτ. δεν χαρακτηρίζεται από ιδεολογική ομοιογένεια. Οι κεντρόφυγες τάσεις που διαμορφώνονται στη νεολαία του κόμματος εντείνουν το πρόβλημα της διάμρφωσης του δημόσιου λόγου του.

Μπροστά σε αυτή την πραγματικότητα, ο τρόπος με τον οποίο προσλαμβάνεται η αντιδικτατορική φοιτητική δράση και ο ρόλος των δυνάμεων του ΚΚΕ εσωτ. στο πλαίσιο της, προσαρμόζονται με ανάλογο τρόπο. Το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα και η δράση του μεταπλάθονται μεταπολιτευτικά και σημαίνονται στη βάση της τρέχουσας πραγματικότητας. Ωστόσο, ο τρόπος πρόσληψης του κινήματος στις νέες συνθήκες, δεν αντανακλά τις εξελίξεις που πλαισιώνουν την ελληνική κοινωνία της μεταπολίτευσης, αλλά την αδυναμία των αριστερών πολιτικών δυνάμεων που εμπλέκονται σε αυτή τη διαδικασία να παρακολουθήσουν τις εξελίξεις. Έτσι, και τα σημασιολογικά περιεχόμενα που παράγονται, με αφορμή τις εκδηλώσεις μνήμης του αντιδικτατορικού φοιτητικού αγώνα, καθηλώνονται στο επίπεδο των συλλογικών συμβολοποιήσεων, οι οποίες βλέπουν την αντιδικτατορική φοιτητική δράση μέσα από το πρίσμα της εκλογίκευσης που παρέχουν οι νέοι ταξικοί συσχετισμοί στο πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας, με τελικό αποτέλεσμα τη μυθοποίηση και αποϊδεολογικοποίηση της πολιτικής του

80. Στις εκλογές της 17/11/1974, το σχήμα της Ενωμένης Αριστεράς (ΕΔΑ, ΚΚΕ, ΚΚΕ εσωτ.) λαμβάνει συνολικά το 9,47% των ψήφων. Στις εκλογές της 20/11/1977, το ΚΚΕ διατηρεί σχεδόν ολόκληρο αυτό το ποσοστό (9,36%), ενώ η Συμμαχία (εκλογικός συνασπισμός μεταξύ ΕΔΑ, ΚΚΕ εσωτ, Σοσιαλιστικής Πρωτοβουλίας, Σοσιαλιστικής Πορείας και Χριστιανικής Δημοκρατίας) λαμβάνει το 2,72% των ψήφων. Τέλος, στις εκλογές της 18/10/1981, το ΚΚΕ διευρύνει ελαφρώς το ποσοστό του (10,94%), το δε ΚΚΕ εσωτ. λαμβάνει το 1,35% των ψήφων. Βλ. σχετικά, Μ. Δρεττάκης, *Βουλευτικές Εκλογές 1974, 1977, 1981-Μία συγκριτική ανάλυση*, Αθήνα 1982, σσ. 44-46.

ΑΡΓΥΡΗΣ ΥΦΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

παρακαταθήκης. Μέσα απ' αυτό το πρίσμα ερμηνεύονται οι συλλογικές διχοτομικές αναπαραστάσεις της αντιδικτατορικής φοιτητικής δράσης. Μέσα από το ίδιο πρίσμα εξηγείται ο μετασχηματισμός των ποικιλώνυμων και αντιπαρατιθέμενων ιδεολογημάτων τα οποία εκφράστηκαν κατά τη διάρκεια της δράσης του κινήματος, στις ενωτικές εκκλήσεις της μεταπολιτευτικής περιόδου μέσα από τον αριστερό δημόσιο λόγο.